

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԿՐՈՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ

Գ. ՏԱՐԻ ԹԻԻ Դ.

1870

ՕԳՈՍՏՈՍ

Կ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն

ՃԱՌ

Վերջապէս՝ պարսկաբարձր՝ խորհրդական իմաստաբան յարմարեալ Հայաստանի և Սեփական Վարդապետին Վարդանայ՝ յերկես երանեալ Պարբէն Գրեգորին և Լուսինային
Հայաստան աշխարհին:

(Շարունակութիւն)

Ձի տեսիլ եղև աշխարհի և հրեշտակաց ար-
ժանաւոր զարմացման բոլոր սեռից և տեսա-
կաց. զի հանդէս մեծ գործեաց բանսարկուն
հանդերձ ամենայն դեռ իւրովք, և թափեաց
ի նա զամենայն հնարս իւր, և սպառեաց ի
մի յանձն յայն աստուածամուխ՝ զամենայն
նետս իւր, և ջարդեաց ի վերայ նորա զամե-
նայն հնարից իւրոց մեքենայս՝ ի ձեռն տիեզերա-
սաստ և բուն թագաւորութեան Արշակունեաց.
քանզի որ տեսակ բազմակտուտ չարարանացն
Քրիստոսի՝ զոր ոչ կրեաց յինքեան. Ա.) Բե-
ւոն բարանացն ընկալաւ երկնադնացք թաթը
նորա. Բ.) ի կոճեղս յորդանս եղեալ և քա-
մեցաւ յարենէ երկիւղիւ Տեառն մաշեալք սրունք

ողբանց նորա. Գ.) Կապիճս երկամեայ և դառ-
նակսկիծ ընկալաւ կախողանօք կարկամեալ և
գետնամածեալ ի ծնրադրութեանն ծունկք նորա՝
երիս աւուրի. Դ.) Բրածեծ եղեալ աստուածակիր
բարձք անդամոց նորա. Ե.) Զրաչարչար պարպատ-
մամբ և ուռուցմամբ ստորագիւղւլ անարգանօք
վտանգեցաւ ողջստ՝ պարկեշտ և սուրբ որովայն
նորա. Զ.) Շառաշեղս աղի վերամբարձ. յորմն
վարսեալ, ընկալաւ զեօթն օր՝ Աստուծոյ օրինացն
բեռնաբարձ աղն նորա հանդերձ գեղարանօք ճար-
ճատմանց կրծից նորա. առասանօք չարահնար
պնդեալ անրօք և խեղճանօք կեղեքեցաւ լծաբարձ
օրինացն Քրիստոսի՝ և պարանոց նորա. գէշ ձը-
գիչս և պատառիչս ընկալաւ աստուածարան բե-

րան նորա, և դանդաղանաւորս՝ Բրիտտոսակիր կղզի
 նորա, Է.) Զեօթն օր զլիւիւկը կախեալ ՚ի միոյ
 ոտանէն՝ և հոտս աղբոց ընկալաւ՝ անուշաբու-
 րիչ հոգեցն արժանաւոր ոնդունք նորա, Ը.) Զվեց
 օր մոխրաշունչ եղև անխառն օդոյ, զոր պարէն
 արդելոյր ՚ի փողոն կապեալ, Թ.) Բուրակ և բարկ
 քացակն ընկալաւ նոյն հոգեշունչ, Գ.) Զնորա
 Ժ.) Կռուին՝ զոր կափահարեցաւ չարաբակիր անձն
 նորա, ԺԱ.) Մամուլս էաւ աստուածապատկ վրէժն
 նորա՝ Եւ պոքրիկ նկարագրութիւն անգամայն
 զուտ և զուարթուն պատկերին Բրիտտոսի՝ յոտից
 սկսեալ և ՚ի զլուին աւարտեալ. որպէս ասն
 առնել զքաջ պատկերակիցն տիպերաց, յոտիցն
 ձեռնարկեալ, յորում շարժիլ թուէր՝ անշունչ
 տնտրաց, Ի վերայ այս ամենայնի՝ որպէս զոսկի
 ճամուկ ծիրանի երկրարեան մարգարտով հիւ-
 սեալ, արկցողք զբովանդակ արքունական պատ-
 կերաւն, մանաւանդ թէ ինքն արկու զիւրեաւ
 ոստայնանկն աստուածխմաստ, ԺԲ.) Զտատասկն՝
 որով ամենայն մարմինն ծակոտեալ և խռոժ
 լեալ՝ արիւնաքամ եղեալ, ԺԳ.) Զքերանսն յոտից
 մինչև ցլուին, որովք մերկացան նշտարք սուրբ
 ոսկերաց նորա, ԺԴ.) Զկապարն հալեալ և քաշ-
 եաաց, որով և խորովեցան խլեցան ջլլքն, և
 խանձողեցան ոսկերք նորա, Եւ արդ մի՞թէ փոքր էր
 նահատակին հանդես. ուր Արարիչն եկեալ հրե-
 ղնացն դասուք՝ տեսներ զարժանաւորն տեսիլ,
 որ և անծանօթ զարուց և ժամանակաց, յորմէ-
 հետէ եղև մարդ ՚ի վերայ երկրի Միթէ փոքր էր
 պատարագն՝ յորոյ հետոյ լցան երկինք և երկիր
 և կենդանացան զարմք և զաւակք տանս Հայ-
 կադեանց՝ Արշակունեաց և Պաշաւաց, Միթէ
 փոքր էր պարծանք որդւոց առ այնպիսի Հայր,
 եթէ միշտ զշաւիղս նորա փայցեն, Միթէ թոյլ
 ետ այրում հօր փնհագոյն դտանել քան զինքն,
 Միթէ սակաւ և դիւլնաբնայ չարաբանօք եղև
 Հայր, և բազմութիւն որդւոց էաւ ՚ի փառս Մի-
 թէ վայրապար զարհուրեալ դողային երկվամուկը
 թշնամեացն՝ և լուծանէին ջլլք բաղկաց նոցա,
 ընկեցեալ լինէին զաղեղունս, և փային բացէ ՚ի
 բաց փախստականք, Արօց հրաշից նմանէին և
 Վիրապին պանչելք, բայց եթէ իջանելոյ որդւոյն
 Աստուծոյ ՚ի ստորին վայրս մահու՝ և ՚ի դժոխս

ներքինիս, ուր յաղթահարեալ կործանեցաւ ա-
 պականութիւն, Որպէս և Փոխանին Յիսուսի
 իջանելով ՚ի դարանս զգալի և իմանալի վիշապաց՝
 շիջանէին խալթոցք մահարեւին, Զախճախեալ
 լինէր զլուին ապստամբ վիշապին, աւերէր տուն
 բնակութեան խաւարասէր իշխանին, ածեալ լի-
 նէր կիտոսն կարթիւ և շրուշակաւ խաչին նշա-
 նի, սանձէր նովիւն յահաւոր կնքոյն՝ և զբերանս
 երևելի օձիցն, որպէս Դանիէլ զցուկ առնուցն,
 և կայր մնայր անդէն ՚ի մէջ նոցա՝ ոչ գերիս ա-
 ւուրս միայն որպէս Յունան ՚ի փոր ձկանն, կամ
 Մարգարէն ՚ի գուր գազանացն, այլ զամս հնգե-
 տասան պահելով զնա վերին խնամոցն իբրև զփե-
 սայ յառապաստի, և որպէս քահանայ ՚ի խորանի
 սարկաւադեալ ՚ի խարամանեաց օձիցն, այլ արժա-
 նապէս սպասաւորեալ ՚ի հրեշտակաց սրբոց՝ որպէս
 և ինքն պատմէ, Քանզի և երկինք լինէր խորութիւն
 բանտին, բնակութիւն զուարթնոյ՝ որքն զիւաց,
 կենաց գործարան՝ տեղին մահապարտաց, Քանզի
 հովանի լինէր Հօրն մերում Աջն հայրենի, բառ-
 նայր զնա բարձեալ բազուկն Յիսուսի, Ողջագործ
 զնա միսիթարիչն Հօղի, զի թէ ոչ լինէր այս,
 զիսորք մնայր կենդանի յայսպիսի տեղուք, որ ՚ի
 բարձրութենէ անկումն ՚ի խռնարհ և հոտն մահա-
 րիւ և կամ ահագին տեսիլն վիշապաց՝ բաւական
 էր վաղվաղակի քամել զշունչ նորա, Այլ այն՝
 որ ասէր ցնահապեան Յակոբ, մի՞ երկնչի իջա-
 նել յԵփրատոս, զի եւ եղեց ընդ քեզ և ես հանից
 զքեզ անտի, զնոյն բարբառ աւետեաց կրկնէր
 մերում նախահօրս Գրիգորի, և առեալ զձեռանէ
 նորա իջանէր ընդ նմա՝ և ասէր, ես եմ Աստ-
 ուածն քո բաւականն՝ և դարմանէր զնա շտմա-
 րանեալ զգանձն կենաց՝ և բազմալոյս արեգակն՝
 զայնքան ժամանակս ՚ի խորանդնոց, և յիւրում
 ժամանակի վերաբերեալ քաղցրագոյն արեւով և
 պայծառ լուսով ցուցանէր աշխարհի, որոց ՚ի խա-
 ւարի և ՚ի ստուերս մահու նստեալ ննջէին, յոր-
 մէ լուսոյ զարհուրեալ գողք և աւաղակք՝ շնա-
 ցողք և սպանողք՝ ողբ շրջէին և գործէին ՚ի խոր
 գիշերոյ, չքոտեալ ննջէին, և ՚ի միջոյ գազանք վայ-
 րենիք՝ յորքս իւրեանց զիմեցին, Եւանէր մարդ և
 որդի մարդոյ ՚ի դործս իւր և ՚ի վաստակս ձեռաց,
 վարէին արօս և անկէին այգիս, և առնէին պտուղ

արմատաց յանդաստանս սրբեալ և արարալստացեալ և նոյն քրտամբ և արեամբ սրբոցն Հոխիսիմեանց ուսողեալ կուսիցն իմաստնոց՝ օրիորդացն սրբոց, որք իրրե զաստեղակուռ բանակս արփիախաղաց ճառապայծիւք յարեամից յարեալս զիմեալքս, զի ծագեացին մեզ ընդ մերոյն արեղական. և զարդարեցին նոր աստեղքն զնոր երկինքն՝ որ եղև Հայաստան աշխարհիս, այսինքն է՝ բարձրութիւն պարծանաց հաւատոյս. և զիտրհուրդ հարսանեաց եկեղեցւոյ սրբոյ, հարսունքն Բրիտտոսի պճնագեղեալք ՚ի հանդերձս ոսկէհուռս վերջաւորս և քղանցաւորս կազմեալք և լծագ ՚ի զլուս պսակալք՝ յօրնականութիւն անեալք ՚ի Տեառնէ փեսաւէրին մերոյ, զի խօսեցեան զարեւոտհմիկ ծնունդն Թորգոմայ՝ երկնաւոր փեսային, և լցին կուսութեամբ մայր ազգաց և աղանց նորածնաց. և կուսական կաթամբ սնուցեալ հասուցին յայր կատարեալ ՚ի չափ հասակի կատարմանն Բրիտտոսի, որք և զայս արարեալ և ՚ի զլուս տարեալ՝ զփոխարէնն աւաքնն աղօթիւք և ազգմամբ վերին շնորհացն դարեկեկան արեղակն՝ . . . ՚ի մուտս արևու, ուստի էին ինքեանք. զի անդրէն տարեալ զփոխարէնն ձեռնտուութիւն հատուցէ քաղաքի նոցա Հոռոմայ և աշխարհին Բտալիացւոց և ամենայն Նւրոպիայ՝ ծագելով նոցա լոյս և ջերմ ճառագայթիւք արասցէ նոցա՝ զարուհ հոգեւոր և պտղածին, և ցուցցէ միմեանց զնորոգեալ նորընծայ Բրիտտոսապսակեալ լծագաւորն՝ այն ինչ արմատ արծալեալ ՚ի խոնարհ, և նորաբողբոջ բուսովք և ծաղկօք իւրովք ՚ի վեր փութեալ, ոստս և շառաւիղս արձակեալ ընդ լայնութիւն և ընդ երկայնութիւն աշխարհի՝ անելով ՚ի հաւատս զամենայն հնազանդեալս իւրեանց, Տրդատ և Սոսանդիանոս, Գրիգորիոս և Սեղբեստրոս, ցանկալի և արժանատեան տեսութեան Սատուծոյ և Սատուածասիրաց. և ոչ երկինք իւրով վայելչական զարդօքն այնպէս զեղեցիկ է՝ որպէս յայնժամ եկեղեցին այսմիսի Հայրապետօք և Թադաւորօք շքեղացեալ վայելչանայր. Ուրարեար և ամենարադո ժամանակին, և պսակեալ տարւոյն ՚ի ժամ՝ և ամսոյն ՚ի տարւոյն, և շաբաթուն ՚ի յամիսն, և շնորհաւոր և օրհնեալ աւուրն. Յորժամ տեսին նոքա զմիմեանս և փարէին զիրիւրօք՝ չորք սիւնքն՝ չորք

անկիւնն տիեզերաց՝ դրախտաբուխ գետքն՝ և աւետարանաց պատկերքն. Ուրար մեզ զտեսութիւն զայն ցանկալի, և զերծ յայժմութեանն և ՚ի վատարադրութեանցս, Յնծացաւ երկիր. զուարճացաւ ծով լրիւ խրով՝ տիեզերք և ամենայն բնակիչք և ուրախութիւն եղև յերկինս առաջի Սատուծոյ, որպէս ասաց մեծն Սոսանդիանոս՝ ընդ մեծափառն Գրիգորիոս. Հայր տուր. որքան ուրախութիւն է յերկինս վան այսքանեաց ազգաց փրկութեան՝ և ընդ գալուստ ձեռն խոնարհութեամբ առ մեզ, Եւնոս ասէ. անպատմելի և անճառելի ցնծութիւն. Եւ լծագաւորին պատասխանի տուեալ ասաց. Թէ նոքա յերկինս ուրախ են ընդ մեր փրկութիւնս, ապա մեք փրկեալքս՝ մի վերջացուք ՚ի խնդութենէն. և հրաման հանեալ ընդ ամենայն Բտալիայ՝ առնել տնս ցնծութեան և ուրախութեան մեծ զենեօք անբան կենդանեաց, և բանական պատարագ սաղմոս սիւք և օրհնութեամբ՝ և երգովք հոգեւորօք. զոր ոչ օք կարէ իմանալ կամ պատմել ամօրեայ մի ժամանակ. զրդէին զրդէին զմիմեանս, զարմանային ընդ տնտեսութիւն Սատուծոյ՝ զոր ինչ արար նա. Ուսանէր ապա մեծն Սոսանդիանոս ոճով զհաւատս զխոստովանութիւնն յուղղափառ ՚ի Հօրէն մերմէ՝ մեծաւ երկիւղի. և պատկառանք, որպէս ՚ի նոյն ինքն ՚ի Հոգւոյն սրբոյ, Պատարագէին, ուխտս կապաւին, հաղորդէին ՚ի միմեանց. զաշինս զնէին, կտակս կրէին. երգումն անլուծանելի երգնուին ՚ի վերայ միմեանց ՚ի կեալ և մեռանել յազգէ յուղ մինչ յաւիտեանս. Եւ այսպէս սիրական պարգեօք և առաքելական նշխարօք սուրբ ոսկերաց՝ զառնային զային արքն յաշխարհ լի հոգեւոր բերկրանք և առողջութեամբ մարմնոյ և պէսպէս շնորհաբորձութեամբ՝ ՚ի ծովու և ՚ի ցամաքէ՝ ՚ի փառս և ՚ի գովեստս մեծի և երկնաւոր զօրութեանցն. և յիւրական հասեալ վիճակի, սկիզբն առնել սոփորական փարդապետութեանն, ՚ի Յատալացւոց քաղաքէն՝ մինչև յաշխարհն Խախտեաց, և ցնւորձս, և ցնաւորութիւն, և մինչև ՚ի դրունս Ալանաց, և ցնահմանս Պարսից և ցնալաւորան, քաղաք Հայոց. և յԱղամացուաց քաղաքէն մինչև ցնծրին առ Շիրական աշխարհաւն, ՚ի Սորդուաց մինչև ցնաւոր

աշխարհն Գարայ, և առ տամբն Գաբրիայ աշխարհին, և առ Ատրպատականաւ: Եւ առաւել ևս քան զայս լինոյր աւետարանաւն Քրիստոսի՝ ծայրէ ի ծայր զամենայն առհասարակ. զորս գնեաց չարչարանօք, առողջացուցեալ գնոսին աստուածարան լիցուան. բարոքապէս զարգարէր: Քանզի ոչ եթէ առանց մեծի խորհրդոյ էին իւր զըշտակիր ներուժեանց նորա. այլ զոր ինչ կրեաց Հայրն մեր պարծանաց, աղոմամբ և արդեամբք ընկալաք մեք ի պարգեացն Աստուծոյ: Բնուն աղին՝ զոր եբարձ ի թիկունք նորա համբերող, եբարձ ի թիկունց մերոց զբեռինս մեղաց, և համեմաց զանհամութիւնս մեր աղին ճշմարտութեան: Գլուխիվայր կանխին նորա, ուղղեաց զգնացս մեր ի բարձունս: Զուրն՝ լուաց զաղտ հնութեան մերոյ: Մոխիրն՝ եւեր մեզ օծումն ուրախութեան: Քացախն՝ եբարձ զկիրս մերոյ տկարութեանս: Տատախն՝ զփուշ մերոյ խղճութեանցն: Քերանքս՝ զմարմինն ապականագործ: Կապանն՝ զմանրութիւն պարտեանցն: Դանդախանն՝ զանանական հնազանդութիւն: Թիւքստութեանս չարչարանացն՝ եխց զաղբուրս ակտիցն՝ որ յայնմ հասակի սկսանին: Եւ արարին զկեանս մեր՝ ամենաճառագայթ՝ որպէս լուսին զչորեքստան գիշերն իւր: Արարպին իւր՝ զվիրաւորեալքս և զհոտեալքս յերկնից ի խորս անդրոց, ի վեր անձեալ զմեզ ի յերկինս եհան, որպէս Տէրն զհոգիսն ի դժոխոց: Թիւք հնգետասան՝ օրհնեաց զարձակումն և զսկիզբն ծննդեան մերոյ, զի անտի սկսանիմք: Եւ զի երեք հնգետասան զգայութիւնս մեր՝ անխեթկելի և առանց թունից թշնամոյն պարսպեաց բազմաբան վարդապետութեամբն. ծնաւ ազգս բազումն աւաղանաւն զրոշմեալ, մինչ զի եթէն օր մկրտէր իւրովք ձեռօքն՝ չորք հարիւր բիւր անձինս: Եպիսկոպոս կացուցանէր իւրովք լուսաբաշխ աջովն չորք հարիւր ոգիս. և Քահանայս և Սարկաւագունս՝ և Դպիրս, որոց ոչ գոյ թիւ: Ասան նոցա շինէր անապատս և բնակեցուցանել, աղքատանոցս և հիւրանոցս պատրաստէր ըստ աշխարհաց՝ քաւառաց՝ գիւղից և ագարակաց: Եկեղեցիս հաստատէր ապարանք պիտոյից, չորս հողս եկեղեցւոյ ագարակին: Եւ եթէն մեծացն գիւղից և աւանից: Դպրոցս յօրի-

նէր, մանուկս հաւարէր, և վարդապետս Յոյն և Ասորի զրոյ և լեզուի գիտակ՝ կացուցանէր: Ռոճիկս կարդէր յարքուննստ. և զուարճացուցանէր զմազաւորն Քրիստոսասէր յայտոսիկ: Քանզի իսպապար, զուարճանայր, ցնծայր առաջի զարգուն եկեղեցւոյ, որպէս Դաւիթ արքայ առաջի Տապանակին Աստուծոյ: Յետ այսորիկ առանձնանայր, ի լուծութեան կայր թաքստեամբ յանապատս և ի զերծս տեղիս: Զի ամենայն աստիճանս Աստուծային շնորհացն փառաւորեսցէ: Առաջինն, որպէս լուծութեան շնորհի արժանի եղև աւաղանաւն: Երկրորդ, էառ զպսակն մարտիրոսաց: Երրորդ, ել ի դահն քահանայութեան: Զորրորդ, ի քահանայապետութեան աթոռ ծնտաւ: Հինգերորդ, և հաս մարգարէական պատուոյ: Աւերորդ, բարձրացաւ յառաքելական պատիւ: Եօթներորդ, վերացաւ ոսկիապատ թեօք, և յառանձնական վարս՝ յորդորեալ յԱնտօն՝ և ի Կրօնիդեայ, զի այնպէս կացցէ, և անդիտելի բնաւից վախճանեսցի: Մութիսաբար, զի մի պաշտեսցեն զոսկերս նորա դեռահաւատ և նորածնունդ որդիք նորա՝ Հայաստանեայք. զոր և արարն իսկ, և բնակեցաւ ի լեւոն Սեպուհ, որ և այժմ կոչի սուրբ: Գրիգոր:

(Մնացորդն է յետագայս):

ՀԱՅ ԵՐԵՄԵԱՅԻՑ

Ա Ն Ո Ւ Ա Ն Ա Վ Ո Չ Ո Ւ Թ Ի Ն.

Հայտնաւ անաւ Դնէլ պէտք է Բեր Աղէի երէխաներին:

Մեր ազգի օտարամիլ սովորութիւնը՝ իբրեւաբարակրթութիւն համարուած է իրան մէջը. վասնզի ինչ ազգի մէջ որ բնակի, կրթանայ նոյն ազգի բոլոր սովորութեանց նմանող լինիլ թէ լեզուով. թէ բարբոլ թէ հագուստով թէ աշունով և թէ որ և իցէ շարժմանց. թէպէտ ներկի է ամեն մի սովորութեանց հետևող. լինիլ բայց չի ներուիլ այն բանին, որն որ թէ ազլութեան և թէ կրօնին անպատուութիւն կը բերէ. զորօրինակ՝ երեկաների անուանակոչութեանց մասին, զի փոխանակ սրբոց և նախնի Հայ անուանց՝ մուրանալով այլոց ազգաց անուններ

(Խոր պատկերից մնացած մի աղնուական անունն) ի ժամ՝ մկրտութեան՝ զնսմեն իրանց երեսնաների վրայ՝ ի նախատինս մեր ազնիւ Ազգութեան և Կրօնին, ինչպէս՝ Արաստանի և Թուրքաստանի Հայազգի բնակչաց անտեղի և վատ սովորութիւնը. զի Արաստանի Հայոց արական սեռին անուանում են Նէֆէլէ, Վասէլ, Լիվան, Արտէմ, Ժէնէ, Լայլն, իսկ իգականսեռին՝ Մարշիկոյ, Բարշիկ, Սուլաի, Գէնէ, Լայլն և այլն. և Թուրքաստանի Հայոց արական սեռին անուանում են՝ Սէրգէ, Աւահիքիքի, Խոփի, Շահպաղ, Հէֆէ, Պէրէ, Ճիհանիք, Խոփիք, Խոփի, Խոփի, Ապուր, Մուրա, Թահար, Լայլն. և իգական սեռին՝ Ալիսան, Սուլա, Լիան, Սինայ, Ճափիք, Զիլէ, Պահար, Դափէր, Լայլն (Թէ և ոմանք անարատ պահում են Թէ՛ աղջային և Թէ՛ կրօնական ազնիւ անուններ, և զնում են իրանց զաւակաց վրայ ի պարծանս Հայ Ազգութեան և մաքուր կրօնին)։ Ապա վերոյիշեալ անտեղի սովորութեան դէմն առնելու համար՝ մեր Ազգայնոց մէջ բաւական ժամանակաց ի վեր՝ մի բարենախանձ խնդիր կը յուզուի, Թէ՛ "Հայկական անուն զնել պէտք է մեր Ազգի երեսնաներին"։ ուրեմն այս կարեւոր խնդիրը ի գործ դնելու համար՝ ի՞նչ միջոց պէտք է։

Նախ՝ Մկրտիչ քահանայք ի պաշտօնէ հարկադրուած՝ առանց ծնողաց առաջարկութեան զիջանելու, հետեւեալ հանելուկների ներքեւ դրուած Թէ՛ արական և Թէ՛ իգական անուններից ըստ պատշաճին՝ և ծնողաց հաւանութեամբ՝ ընտրեն մի յարմար անուն՝ և զնեն մկրտուող երեսնայի վրայ. որով որոշուին Հայ մանուկներ՝ պլոց ազգաց մանուկներիցը։

Երկրորդ՝ հանելուկները գրեն մի թղթի վրայ, և ուսումնարանի մէջը պարապշ ժամերումը՝ յանձնեն մի վիճակով ընտրուած աշակերտի, որ առաջարկէ մի հանելուկ միւս ընկերին. ո՛վ որ կարողանայ լուծել՝ իրաւունք ունենայ նոյն հանելուկների թուղթը ինքն ստանալու, և ուրիշներին առաջարկելու. իսկ ազգասէր Ուսուցիչը ներկայ դանտելով՝ հանելուկ լուծող աշակերտին՝ բացատրէ անուանատիրոջ պատմութիւնը *)։

(*) Աւելի զուարճալի կըլինի մեր ազգային ուսումնատէր երիտասարդների համար, եթէ ամեն մի

Ահա այս միջոցներով Հայկական անունաց համարումը կ'աւելնայ, և կը լինի Ազգի մէջ հասարակ սովորութիւն ապագայ սերնդոց այնպիսի անուններ դնելու. իսկ աշակերտաց մտքերը կը զարգանան տեղեակ լինելով նախնի դիւցազնաց պատմութեան. Թէպէտ մեր ազգային պատմութեան մէջ շատ ազնիւ անուններ կան (զորօրինակ՝ Արական սեռի. Թորգոմ, Գեղամ, Սիսակ, Հայկակ, Հարմայ, Արայ, Անուշաւան, Պարէտ, Զարմայր, Նորայր, Հրաչեայ, Շաւարշ, Երուանդ, Վահագն, Վահէ, Արշամ, Վաղարշ, Խոսրով, Վռամշապուհ, Արտաշիր, Վարազդատ, Վարդ, Ներսէս, Գիսակ, Սուրէն, Ատոմ, Խորէն, Համադասպ, Տաճատ, Գուրգէն, Հմայեակ, Առանձար, Արտակ, Նիլիշէ, Եղնակ, Մամբրէ, Կորիւն, Թաթուր, Փառնակէս, Գագիկ, Գառնիկ, Թորոս, Հեթում, Քաջալ, Օշին, Լայլն. և իգական սեռի՝ Եւայ, Անշոյ, Հայկանուշ, Սմբատուհի, Երանեակ, Արտաշաման, Զապէլ, Սահականուշ, Լայլն) բայց մենք աւելի նշանաւոր անձանց հանելուկներ ընտրեցինք պատմական կարգաւ (բացառութեամբ իգական անունաց)։

- 1) Հայոց ազգի մեծ նահապետ, Գեղապատշաճ վեհ կորովին, Իւր անխոտոր թափանց նետով Գցից յերկիր մեծ գոռողին, (Հայկ նահապետ՝ որ սպաննեց Բէլին)։
- 2) Արի և բաջ իւր հօր նման, Եւ բարեօրտ առաքինի, Նղբարք թողուց ի հարք գաւառ, Ինքն յԱրարատ գայ բնակի, (Արմենակ՝ Հայկայ որդին)։
- 3) Ազնիւ սերունդ դիւցազնական,

հանելուկը առանձին կարգով գրեն, խաղի թղթի կարգով նման բաժանեն իրարի վրայ. եւ ո՛վ որ հանելուկը լուծէ, ինքն ստանալ-նոյն առաջարկած հանելուկի թուղթը. եւ հետեւապէս շատ ունեցողը կը շահուի կամ կը տանի. եւ այս կերպով մի անվնաս խաղ կը լինի իրանց համար եւ միանգամայն գովելի, եւ օգտակար զուարճութիւն Հայ-գերդաստանի մէջ։

Սևադուհ տիրող իւր ազգի մէջ

Իւր անուշով քաղաք շինեց՝

Արարատայ մեծ դաշտի մէջ:

(Արամայիս՝ որ շինեց Արմաւիր քաղաքը):

4) Հայրենասէր անպարտե ի,

Եւ հալածող իւր թշնամեաց,

Յաղթեց վանեց, և սպանեց

Նոցա զօրքի ղրաւորաց:

(Արամ՝ որ սպանեց երեք պղաղի իշխաններին):

5) Հայոց նախկին պատկաւոր,

Քաջ թագաւոր Հայկապարմից,

Իշխեց ազատ Հայաստանին,

Թագ առնելով Վարրակէսից:

(Պարոյր՝ Հայոց առաջին թագաւորը):

6) Հայոց պարծանք մեծ թագաւոր,

Յաղթող Մարաց թագաւորին,

Թոքը հանեց՝ ղին տապաւեց,

Տէր իրելով նորա սրտին:

(Տիգրան Ա. որ սպանեց Աթահակին):

7) Հայաստանի բարեկարգիչ,

Հզօր արքայն Պարթևական,

Պանդնիչ եղաւ արիւթ թևամբ,

Արշակունեաց իշխանութեան:

(Վաղարշակ՝ Պարսից Արշակ թագաւորի եղբայրը):

8) Պոնտոս երկրին սարսափ տուող,

Երի յաղթող Արշակունին,

Օձի թիւնով մխած տէգր,

Ուժով իւրեց կոթող քարին:

(Արշակ Ա. Վաղարշակ թագաւորի որդին):

9) Արշակունեաց արի արքայն,

Նուաճող ազգին քաջ Ալանաց,

Բարեկարգեց զՀայաստան,

Յաղթեց իսպառ իւր թշնամեաց:

(Արտաշէս Բ. թագաւոր Հայոց):

10) Արիասիրտ ահեղարկու,

Հռովմայեցոց իշխանութեան,

Պոնտոս երկրի մեծ կուսակալ,

Հատ ընդունալէտ առանց թաղման:

(Միհրդատ՝ Տիգրան Բ. թագաւորի փեսայն):

11) Հայոց ազգի վեհ անդրանիկ,

Քրիստոնեայ սուրբ թագաւոր,

Հայաստանի պարծանք եղաւ,

Հզօր արդեակէք հռչակաւոր:

(Արգար՝ Արշամ. թագաւորի որդին):

12) Հայոց նախկին լուսաւորիչ,

Սուրբ առաքեալ տեառն Յիսուսին,

Եկաւ ի Հայս և բժշկեց

Հայոց Արգար թագաւորին:

(Ս. Թադէոս՝ Հայոց առաքեալը):

13) Պարթևական հզօր արքայն,

Որ շարչարեց Լուսաւորչին,

Յետոյ դարձաւ Քրիստոնեայ,

Եւ քործակեց եղաւ նորին:

(Տրդատ՝ Խոսրով թագաւորի որդին):

14) Քրիստոսական հաւատոյ լյար,

Հիմնաւորեց ի Հայաստան,

Բաղնաշարչար սուրբ Հայրապետ,

Աղնիւ տոհմից Պարթևական:

(Ս. Գրիգոր՝ Լուսաւորչին մեր):

15) Ընտիր հովիւ եկեղեցւոյ,

Արժանաւոր ժառանգ բարի,

Իշխան Հայոց Արքեպոսոս,

Սրով նորան կը պատահի:

(Ս. Արիստակէս՝ Լուսաւորչի փոքր որդին):

16) Աղնիւ տոհմի սուրբ շառաւիղ,

Մեծ Հայրապետ վարուք բարի,

Լուսաւորչի նախկին որդին,

Եղաւ յաջորդ Ռստակէսի:

(Ս. Վրթանէս՝ Լուսաւորչի մեծ որդին):

17) Սուրբ Հայրապետ եկեղեցւոյ,

Ընտիր հովիւ արժանաւոր,

Որոյ խոտիւ նահատակեց,

Հայոց Տիրան վատ թագաւոր:

(Ս. Յուսիկ՝ Վրթանէսի որդին):

18) Աղուան ազգի ընտիր հովիւ,

Սուրբ նահատակ արթուն անուամբ,

Մանկահասակ Վաթողիկոս,

Լի կատարեալ իմաստութեամբ:

(Ս. Գրիգորիս՝ Աղուանից Վաթողիկոսն):

19) Հայաստանի ճրագ լուսատու,

Սուրբ Հովնապետ արժանաւոր:

Խմեց լսածակ թիւնով լցուած,

Թագաւորի անգութ ձեռքով:

(Ս. Ներսէս՝ Հայրապետն Հայոց):

20) Պարթևական սուրբ Հայրապետ,

Ընդդէմացաւ Հայ իշխանաց,

Արոնք եղան պատճառ անկման,

Իշխանութեան Արշակունեաց:

(Ս. Իսահակ՝ Թարգմանիչ Հայրապետն):

21) Հայոց ազգի մեծ բարերար,

Եղաւ երրորդ Էդեսաւորիչ,

Գաւազ ազգին Հայերէն գիր,

Եւ կոչեցաւ սուրբ Թարգմանիչ:

(Ս. Մեսրոպ Վարդապետն Հայոց):

22) Քրիստոսական սուրբ օրինաց,

Վրէժխնդիր էր խորհրդուած՝

Դէմ՝ կանգնեցաւ ահարկութեամբ՝

Պարսից Մոգուց, և Մոգպետաց:

(Ս. Ղևոնդ Իմաստուն Իրէցն):

23) Պարսից Յաղկերտ արքային դէմ՝

Ճշմարտութիւն ծածկել չուղց,

Յիսուս Փրկչի սուրբ յարութիւն,

Ազատ կերպով նա քարոզց:

(Գարեգին՝ մանկադոյն նախարար Հայոց):

24) Պարսից անթիւ զօրաց ընդդէմ՝

Պատերազմող քաջ զօրավար,

Ճակատամարտ հանդիսի մէջ,

Ընկերներով ՚ի յԱւարայր:

(Ս. Վարդան՝ Սպարապետն Հայոց):

25) Կամարական ազգի սերունդ,

Հետի կռուէր սուրբ ձեռին,

Երբ իրուեցաւ ձին աղմի մէջ,

Ի վարդանանց պատերազմին:

(Արշաւիր՝ Նիզակակից Վարդանայ):

26) Աւարայրի պատերազմին,

Մեծ Վարդանայ քաջ մարտակից,

Ընծայացի իշխան ընտիր,

Եղաւ մահուան հաղորդակից:

(Արսէն՝ ընկերակից Վարդանայ):

27) Մամիկոնեան քաջ զօրավար,

Անպարտելի Պարսից զօրաց,

Սակաւաթիւ զօրքով յաղթեց:

Եւ ինքն այնպէս անյաղթ մնաց:

(Վահան Մամիկոնեան՝ Սպարապետ Հայոց):

28) Տարօն երկրի անյաղթ իշխան,

Զարհուրեցոյց Պարսից ազգին,

Նոցա անթիւ զօրաց յաղթեց,

Տիրեց ազատ իւր նահանգին:

(Մուշեղ՝ զօրավար Տարօնոյ):

29) Հռչակաւոր մեծ քաղաքին,

Քաջ թագաւոր և ողորմած,

Միշտ աղքատներ կանչէր իւր հետ,

Անբախտի սեղան նստած:

(Աշոտ ողորմած անուն թագաւոր Բագրատունեաց):

30) Բագրատունեաց ընտիր զարմից,

Քաջ թագաւոր սուրբ նահատակ,

2ար ոստիկան Յուսիպ ձեռքով,

Սը չարչարուի բաղնատնայ:

(Սմբատ Խոստովանող Ս. Նահատակ թագաւոր):

31) Հայոց չորրորդ իշխանութեան,

Եղաւ կանգնող ազնիւ իշխան,

Հայոց երկրին Սիլիկիոյ,

Տիրեց ազատ համանպամայն:

(Ռուբէն՝ հիմնադիր Ռուբինեանց իշխանութեան):

32) Ռուբինեանց տան վերջին ճրագ,

Թագակորոյս ազնիւ իշխան,

Հալածական մինչ ՚ի Փարիզ,

Գնայ, և անդ՝ առնու վախճան:

(Լևոն՝ վերջին թագաւոր Ռուբինեանց):

ԻԳԱԿԱՆ ԱՆՈՒԱՆՔ.

1) Մեր սուրբ Փրկչի Մայր անարատ,
Արեւից մեծ արուսեակ.

Ծառ շահաբեր՝ ծառ պողատու,

Կանանց սեռին եղաւ պարծանք:

(Ս. Մարիամ Աստուածածին):

2) Ամուլ և ծեր կին պառւած,

Կեանք բերաւ մի սուրբ որդի:

Արժանացաւ կոչուիլ նա մայր,

Կարապետի տեառն Յիսուսի:

(Եղիսարեմի՝ Ս. Յօհաննէս Մկրտչի մայրը):

3) Կենաց փայտին 'ի զիւտ գնաց,

Յերուսաղէմ 'ի Ս. քաղաք:

Գտաւ հանեց սուրբ գանձն անգին,

Որ հաւատոյ եղաւ պարծանք:

(Հեղինէ Ս. Թագուհին):

4) Աշխարհակուլ ջրհեղեղց,

Երբ աղատուած տապան նստաւ,

Էր ամուսին արգար 'նոյի,

Եւ 'ի Մարանդ նա թաղուեցաւ:

(Նոյեմզար՝ կին Նոյ Նահապետի):

5) Հայոց նախկին Լուսաւորչի,

Սուրբ կոյս ընտիր աշկերտուհի,

Իւր հօր ձեռքով անխնայաբար,

Ի սէր փրկչին Նահատակի:

(Ս. Սանդուխտ՝ Սանատրուկ թագաւորի
աղջիկ):

6) Յարեւելց անդին մի գանձ,

Հայաստանի նուիրեցաւ:

Որով մեր ազգը խաւար կոոց

Պաշտելութեանց աղատեցաւ:

(Ս. Հռիփսիմէ՝ կոյս Նահատակ):

7) Հոգեւոր մայր սուրբ Հռիփսիմեայ,

Եւ մայրապետ սուրբ Վուսանաց,

Նուէր և զոհ Հայաստանի,

Արժանացաւ երկնից փառաց:

(Ս. Գայիանէ՝ զխաւար կոյս Նահատակ):

8) Սուրբ կոյս ընտիր և ճգնաւոր,

Սեպուհ լեռան յայրս ընակի:

Շատ ժամանակ մնալուց յետ,

Բարի մահուամբ կը վախճանի:

(Ս. Մանի կոյսն, ընկեր Հռիփսիմեանց):

9) Վրաց ազգի լուսաւորիչ,

Կոյս Առաքեալ և Նահապետի,

Ընկեր զոյով Հռիփսիմեանց,

Եւ էր վարուքն մարմնով հրեշտակ:

(Ս. Նունի կոյսն՝ Վրաստանի Առաքե-
լուհին):

10) Սուրբ Վարդանայ կոյս օրիորդ,

Եղաւ Վրաց մեծ թագուհի:

Որոյ Վազգէն իւր ամուսին,

Նահատակեց առանց սուրի:

(Ս. Շուշան կամ Շուշանիկ):

11) Պարթևազանց անյաղթելի,

Մեծ Տրդատայ աղնիւ տիկին,

Էր բարեպաշտ ջերմ հաւատով,

Հայաստանի մեծ թագուհին:

(Աշխէն՝ կին Տրդատ Թագաւորին):

12) Քաջ Տրդատայ քոյր նազելի,

Արքայազարմ վեհանձնական:

Հայաստանի զիւցաղնուհի,

Համեստ վարուք հաճոյական:

(Խոսրովիդուխտ՝ Խոսրով Թագաւորի
աղջիկ):

13) Քաջ Տիգրանայ անձնանուէր,

Հաւատարիմ ճշմարտութեան,

Աժգահակայ դաւադութիւնը

Գրեց եղբօրն միանգամայն:

(Տիգրանուհի՝ քոյրն Տիգրան Ա. թագա-
ւորի):

14) Տիգրան Հայոց թագաւորի՝

Էր Թագուհի աղնիւ Տիկին:

Որոյ եղաւ հաւատարիմ,

Ժրադուխտ պսակ անգին:

(Զարուհի՝ կին Տիգրան Ա. թագաւորի):

15) Ալան ազգի դուստր ճարտար,

Եղաւ Հայոց մեծ Թագուհի:

Տիկին աղնիւ Արշակունեաց՝

Քաջ Արտաշէս թագաւորի:

(Սաթենիկ՝ կին Արտաշէս Բ. թագաւորի):

16) Արշակ երկրորդ թագաւորի՝

Հայաստանի մեծ Թագուհին,

Դուստր չքնաղ իւր Հայրենեաց,

Պայծառ աղնիւ զոհար անգին:

(Փառանձնեմ՝ որ եղաւ կին Արշակայ):

Մեարդ Բահանայ Փափաղեանց:

Ի վ. Ազուլիս:

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

Ս Տ Ո Ր Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն
Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ե Ա Ց Ի Ն 2 Յ Ո Տ Ն Ա Ր Ա Գ Ա Ծ Ո Ւ :

Տ Ե Ղ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Կ Ա Ք Ո Ւ Ղ Ի Կ Ե Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ե Ա Ց Ի Ն Թ Ա Ն Ա Ց :

Մենք Եկեղեցին Թախայ Կաթողիկէ անուանեալ յարձանագրութիւնս իւր, այսպէս ունի վերակայ գրութիւն իւր :

Կառուցեալ է ՚ի Հիւսիսոյ գեղջն ՚ի տափարակ վայրի ՚ի կարկառս քարանց՝ կարի մեծադիր և խաչաձև. համակ սրբատաշ քարամբ և քանդակագործութեամբ ՚ի գլուխս լուսամտաց և ՚ի շրջապատս տանեաց. յարեկից ՚ի վերայ սեղանոյն ունի զերիս լուսամուտս ՚ի կիսաբոլորակի անդ. որ է արեւելեան թև խաչաձև տաճարին, և երկոտասան քայլ լայնութեամբ. որ արտաքուստ երեկ բրդաձև. այսու նմանութեամբ են կողմնական թևք եկեղեցւոյն բաց ՚ի բոլորակ երկուց լուսամտաց, զորս արեւելեանն միայն ունի ՚ի վերոյ քան զկամար սեղանոյն, և նորին՝ զմի մի և եթ :

Կաթողիկէ սեանց կառուցեալ է ՚ի վերայ չորիցն ունելով զերկոտասան լուսամուտս, այժմ անկեալ, բաց ՚ի կողմանէ արեւելեան հիւսիսոյ, յորում են երեք լուսամուտք խախուտ և քայքայեալք. ունի զերկուս խորանս երկուսուք՝ սեղանոյն, և զհինգ դրունս, զերկուս յառաջին դասու և զերկուս ՚ի յետնումն ՚ի հիւսիսոյ և ՚ի հարաւոյ. և զմի՝ յարեւմտից խոնարհ քան զնոսա, ՚ի վերայ այսր դրան են չորք մեծ լուսամուտք, յորոց ՚ի գլուխս հինգ բոլորչիք ընդ կամարան ՚ի ներքուստ՝ այսու ձևով 0 0 0. Իսկ ՚ի դասու կանանց կամ յերրորդ բաժնի եկեղեցւոյն՝ չորք չորք լուսամուտք յերկուսին կողմանս, և յարեւմտեան որմն՝ մի մի մեծադիր յաջ և յահեակ դրանն, ունելով ՚ի գլուխսն զմի մի ևս բոլորչիս. ընդ այսոցիկ ունի և զերկուս լուսամուտս յարեւելից :

Հարաւայինն հանդերձ արեւմտեան որմով անկեալ է ՚ի հիւսիսնց մինչև ցգլուխ արեւմտեան դրանն ՚ի 1840 ամի ՚ի մեծի շարժին :

Չորեքին կամարքն սեանց, յորոց վերայ բոլորակ ընդարձակութիւն գմբէթին, են հաւասար բարձրութեամբ. իսկ կամարքն կողմնականք որք իջան են ՚ի սեանց անտի դէպ յորմունս, ՚ի թևս եկեղեցւոյն՝ են խոնարհ քան զայնս իրրու զգայիանեայ վանացն ՚ի Վաղարշապատ :

Գտան ինչ ինչ արձանագրութիւնք ՚ի վերայ սեանցն, յորոց սխնն առաջնոյ դասուն ՚ի հարաւոյ՝ դիր ունելով յիշատակի, ունէր և թուական ըստ այսմ :

"ՄԼԲ. թուականութեան". և մնացեալքն անվերձանելք. (տես յԲ. հատորի 4. Հաշիւաթունեան. եր. 51) :

Մ Ա Ս Ս Ա Ր Ա Ց

Մաստարայ * զիւղ է ՚ի սպառուածս արեւմտեան բազկաց Արաղած լերին, ՚ի ծոցամիջի բլրոցն բարձանց աղիաղիւնոյ յարեւմտից և ՚ի հիւսիսոյ գեղջն. որոց ստորոտք աւարտին ՚ի տափարակ դաշտավայրն երկայնեալ մինչ ցալին Ախուրեան գետոյ ՚ի հարաւային ծայր Հիրակայ գաւառին. ըստ որոյ այս գիւղ Մաստարայ յաւէտ անկանի ՚ի հարաւային մասին Հիրակայ, քան յԱրագածոտն. քանզի գրեթէ վերջացեալ իսկ է յարեւելից նորա՝ ոտն Արագածու, ուստի սկսեալ են աղիաղիս բլրոցն իրրե գօտիք, որպէս ասացաւ, մեծի լերինն, որով և առաւել է մերձ յԱխուրեան, քան յԵրասխ : Իսկ դաշտավայրն տարածեալ յարեւմտից՝ գեղջն յԱխուրեան է արտաստեղի Մաստարայ գեղջ :

(*) Մաստարայ անունս, նշանակէ Մասն արայ. զի որպէս աւանդութեամբ հասեալ է առ մեզ, սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ ի բերնն ընդ իւր ի Կեսարիոյ զմասունս Ս. Յովհաննու, մասն մի ամփոփեալ է անդէն, յորոյ վերայ կառուցեալ է Եեղեցիյն յանուն սրբոյն Յովհաննու. և զիւղն կոչեցեալ Մաստարայ :

Եկեղեցի սորա կառուցեալ է 'ի միջավայրի դեղջն, անուամբ սրբոյն Յովհաննու Սարապետի, բոլորակ խաչաձև. ունի զմիւթ ընդարձակ հաստատեալ 'ի վերայ կամարացն թևոց, զի չունի զսիւն. և 'ի նմա ութն լուսամուտք, չորեքին թև եկեղեցւոյ արտաքուստ են բրգաձև, և ունին զմի մի լուսամուտս, իսկ շրջապատ տանեացն՝ հաւասարաչափ բարձրութեամբ, և շրջանակաւոր դրուագագործ քարամբ, 'ի մանրագոյն բոլորակ խորշս փորեալք:

Կաթուղիկէն լայնանիստ և բարձրաբերձ 'ի բոլորշումեան իւրում, է անկիւնաւոր. և ընդ մէջ անկեանցն՝ ութն խորշք ծոցացեալք մինչ 'ի վերջին շրջանակն, յորմէ և 'ի վեր՝ աւարտեալ է զմիւթն անխաչ:

Արեւմտեան դուռն եկեղեցւոյն որ շարեալ է յաւուրց պարսկային իշխանութեան. և առ նոքօք պատնէշ ամբարձեալ յարեւելից ընդ հիւսիս, ամբարտակ բարձր որմոյն համակ 'ի կոփածոյ քարանց՝ կայ կիսակործան կանգուն, և 'ի հիւսիսոյ ցարեւմտեան թևս եկեղեցւոյն հիմունք պատնիշացն ցլերին կամարս արեւմտեայ դրանն կրաշաղախ կան մնան. նոյնպէս և մարդաչափ բարձրութեամբ պատնէշն 'ի վերայ տանեաց՝ շրջապատ զկաթուղիկէին մնան կանգուն ցարդ և վնասեալ են շինուածոց եկեղեցւոյն ուրեք յանկիւնսն:

Զորս յարձանագրութեանց անյիշատակ թողու 4. Հաճխաթունեան, մէք առնուածք աստէն 'ի նիւթ ստորագրութեան Եկեղեցւոյն:

'Ի ճակատ արեւմտեան դրանն 'ի զուլս լուսամտին առանձին կամարաւ, ուր երեւի անուն կառուցանողի տաճարիս՝ 'ի մէջ եղծելոցն տառից. յորոց 'ի միջավայրին փորեալ են խաչ ծաղկանկար, ըստ այսմ.

"Աստուծոյ Աջոյն

Գրի գոր թողն Վասակայ շինեցաւ

ապաւէս

փրկել զԳրիգոր"

'Ի ճակատ հարաւային դրանն՝ ըստ այսմ "Յամս տեառն Թէոդորոսի Գնունեաց Եպիսկոպոսի շինեցաւ Աստուածածին տունս քաւել զԳրիգոր անարժանս":

'Ի բարձրութեան արեւմտեան թև եկեղեցւոյն, ուր գրեալ է արձանագիրն. Գոհանամ զԱստուծոյ

'ի ներքոյ սորին դնի արձանագիր ինչ հանդերձ թուականաւ. օրինակ զայս. Ամաց ամ տեառն ՅԺԴ. նաւակատիւր սրբոյ Եկեղեցւոյս 'ի յիշատակ Եպիսկոպոսիս:

'Ի ներքոյ սորին՝ արտաքոյ յառաջ բերելոցն 'ի 4. Հաճխաթունեանցէ, դնի և այս արձանագիր մեծ, թողեալ 'ի նմանէ:

"Ի ՆԾԹ. Թուականութեան եւ 'ի Հայրապետութեան տեառն Սարգսի Հայոց Կաթուղիկոսի շնորհիւն Աստուծոյ կամ եղև ինձ Գագկա Հաճինշահի որդոյ Աշոտոյ՝ թողու զՄաստարաի հակին զաւելորդն ԶՌ. և ածի ԵՌ. վասն կենաց անձին իմոյ, և որդոց իմոց, որ չկարէ որ աւելի քան զայս առնուլ յորդեաց իմոց կամ 'ի թողանց. եւ եթէ առնու որ արծաթն այն, եղիցի նմա որպէս զարծաթն յուրայի մասնչի խնդրեալ 'ի կորուստ, եւ յամենայն արժանաւոր սրբոց, եւ 'ի սրբոյն Գրիգորէ նշովեալ եղիցի. եւ մեղաց պարտական առաջի Աստուծոյ:"

Ի ներքոյ սորին գիր Զանական:

ՈՅՐԼԼ
ՕՈՒՏԱԿ

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑՈՅՆ ԱՏԻԵԱՄԱՆ
ԳԵՂՋՆ:

Եկեղեցին Ատիեամանու անուանակոչութեամբ սրբոյն Գէորգայ, է ընդ գեղջն կառուցեալ 'ի ծոր. ծորս արեւմտեան բաղկաց լերին Արագածու, բոլորակ խաչաձև քսան և հինգ քայլ երկայնութեամբ 'ի ներքուստ սկսեալ 'ի սեղանոյն ցլուռն արեւմտեան. իսկ լայնութիւնն քսան քայլ 'ի հիւսիսային թևէ ցհարաւայինն. գեղեցիկ շինուած՝ յար և նման շինութեան Հոփսիմեայ վանաց 'ի Վաղարշապատ. և իւրեւս գերազանց քան զայն. զի ընդ մէջ բոլորակ թևոց խաչաձև եկեղեցւոյս, ի չորեքին կուսէ ևս են նեղսաղոյն բրգաձև թևք իբրև ճաճանչ 'ի թևս խաչի. 'ի չորեքին յայտոսիկ բոլորակն՝ են դրունք չորից խորանաց որպէս և Հոփսիմեայն, յարեւելից և յարեւմտից. 'ի զուլս յայտոցիկ բրգաձև անկեանց եկեղեցւոյն, սե-

ղանդն և չորիցխորանացն՝ ի չըջապատս գմբէթին ի վերայ տանեացն, են մի մի բաւականաչափ պահարանք ընդարձակ ընդ ամենն տանն. յորս են գաղտնի ճանապարհք ընդ մէջ իրերաց և յորմենան ի վայր. յորս և մտաք և շրջեցաք:

Տաճարն ունի զչորեսին լուսամուտս, և առ յաւէտ բոլորակութեանն՝ է անսխիւն. այլ ի վերայ չորից կամարացն՝ հաստատուն կառուցեալ գմբէթն երկոտասան լուսամուտք. իսկ ծայր գմբէթին, ուստի սկսանի դուռն սրածայր, անկեալ է այժմ. զոր ներկայ բնակիչք գեղջն փայտածածկ արարին:

Յամենեսին ի սոսա չգտաւ արձանագիր և ոչ մի. բաց յանուանէս Գրիգոր, ի ճակատ արեւմտեան դրանն, ի դուռագս անդ կիսաբոլորակ կամարի լուսամտին, գրեալ յիւրաքանչիւր հատուածի՝ մի. մի տառ ի բարձրութեան անդ որմոյն:

Չունի տեղի աւազանի, որպէս և Եկեղեցին Մաստարայ և այլ այսր կողմանց Եկեղեցիք:

ԶԱՐԸՆՃԻ ԳԻՒՂ. ԵՒ ԱՌ ՆՈՎԱՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՀՈՅԱԿԱՊ:

Զարընճի անուանեալ զիւղատեղի (նախնի անունն անյայտ) է ի ծայրի սպառուածի արեւմտեան բաղկաց Արագածու, ուր հովիտք դալարաւէտք տարածին ցափն Ախուրեան գետոյ մերձ ի սահմանադուխտ Ռուսաց և դաշտին Մաստարայ, մօտ յԱնի քաղաք. որոյ է իրրեւ ամարանոց. զի յԱնոյ և այսր յարեւելս իւր յայտնոյ գետոյն բարձրանայ դաշտավայրն յոտս մեծի այսր լերին, ուր է աւերակ գեղջ ամայի անջրդի, բայց սիդաւէտ և զալարավայր. որոյ ջուր ի հնումն եկեալ է ի Մաստարայ գեղջէ յառուակէն և այժմ անուանեալ նախավկայի, որ երեւի յայտնապէս ի լանջս աղիտաղխեալ բլրոցն, որք մի ի մի կցելով երկարեն և միանան յոտն Արագածու, որք որպէս այլուր ասացեալ ենք, բազումք համարին լերինն:

Այս ճանապարհ ջրոյ յայն սակս անուանի Նախավկայի, զի ի բլուրն ի վեր յորոյ ի լանջսն է առուն և ի ներքոյ այնր դիւղն Մաստարայ, զոյ մատուռն անուամբ Նախավկային Սանիաննոսի հեռաւորութեամբ ի Զարընճոյ իրրեւ երկուց ժամուց ճանապարհի:

Եկեղեցի զեղջս սրբատաշ քարամբք կառուցեալ է ի հիւսիս նորա և է անսխիւն. բոլորակ, խաչաձև, փոքրիկ և գմբէթաւ կանգնեալ ի վերայ չորից կամարակալ բրգաձև թևոց. որոց կամարք ամբողջ ընդ կաթուղիկէիւ. այլ յարկք նոցա խոնարհեալ բաց ի հիւսիսայնոյն. արտաքուստ միւս սիւնն քանդակադործութեամբ և վեց լուսամուտք միայն մի մի յարեւելեան և յարեւմտեան թևան, և զոյգ զոյգ ի հարաւային և ի հիւսիսայինսն. յաջակողմն սեղանոյն է մի խորան և մի այլ վերնայարկ ի վերայ նորա. որոյ մուտք է ի միջոյ ներքնոյ խորանոյն:

Եկեղեցին ունի զերկուս դուռնս, զհարաւային փոքր և զարեւմտեանն մեծ. ի չորեսին բրգաձև թևս նորա են չորք այլեւ լուսամուտք, որք որպէս ասացաւ, զեկեղեցին խաչաձև կացուցանէն արտաքուստ, այլ խորանն աջակողման կորուսանէ ի հիւսիսոյ արտաքուստ զխաչաձևութիւնն. զի երեւի իրրեւ կցուրդ յորմն եկեղեցւոյն. գմբէթն արտաքուստ է ութանկիւնի ամբողջ տակաւին և ութն փոքրիկ սեամբք և չըջապատսն. որք են օձաձև ոլորածոյք և մանր փորուածովք միւսիւնն քարամբք. համակ շինութիւն տաճարին է ի կարմիր յղկեալ քարանց. յորս զրեթէ յամենեսին զրեւոյն անուանին առանձին առանձին տառքս մ. ս. գ. ու չգտաւ այլուր արձանագիր, յիշատակի. բայց թէ ի հիւսիսային թևս եկեղեցւոյն այս ինչ մեծ մասամբք եղծեալ:

«Ես Բամար ծառայ Աստուծոյ, որ անգա . . . յաղաւթս յիշեցէք . . . »

ՄԱԶԱՐՁՈՒՂ ԳԻՒՂ

Մաղարջուղ զիւղ ի բարձրաւանդակ հովտի արեւմտեան լանջաց Արագած լերին. ի բարձրութեան անդ ի վերոյ քան զՄաստարայ. բնակիչք նորա են տունք տանեհինգ ի Բագրեանդայ ի գեղջէից Վաղարշապատնայ գաղթեալք անգ. քսան երկու ամօք յառաջ, յորում նախ քան զայն չէին բնակութիւնք, այլ ամառի եր դիւղն:

Գոյ գեղջս ի հնուց երկու եկեղեցի Ամենափրկիչ և սուրբ Յովհաննէս անուամբ, զորս երեւի թէ նորոգ անուանակոչեալ են՝ Առաջին որ և մեծն է այժմ՝ աւերակ արտաքոյ գեղջն յարեւելց նորա:

յայտման գերեզմանոցին, որ և գոյրն, ասեն, 'ի հնուց, և է սագաշէն կոսկիտ քարամբք. կարի յետոյ կառուցեալ քան զիգորիկ գմբէթաւոր եկեղեցին. կիսաբողոքակ կամար խորանին կանգուն կայ հանդերձ հիւսիսային որմով. իսկ մնացեալ շինութիւնն խոնարհեալ այժմ. յորմն հիւսիսային երեւին երկրքին որմասիւնք յորոց ձգեալ են կամարք 'ի հարաւոյս, ուր և մերձ յորմն արեւմտեան 'ի վերայ մնացորդ որմոյն երեւի որմասիւնն:

Մի գուռն ունի տաճարն յարեւմտից, 'ի շրջապատս նորա յաւերական անդ երեւին տեղիք սեւ նեկաց, այլ ոչ զոյ արձան յիշատակի:

Եկեղեցին երկրորդ ընդ մէջ գեղջն գոլով 'ի հիւսիսոյ՝ է փոքրիկ խաչաձև և գմբէթաւոր. անխորան և անաւազան. ունի մի տեղան և մի գուռն յարեւմտից:

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑՈՒՑ

ԱՐՈՒՃ ԱՍՆԵՐ:

Հոյակապ եկեղեցի Արուճ աւանի յԱրագածոտն շինեալ 'ի Գրիգորէ իշխանէ Մամիկոնեան, է կարի մեծ, երկայնութեամբ յառաջոյ տեղանոյն ցգուռն արեւմտեան՝ քառասուն քայլ և լայնութեամբ՝ քսան և վեց. չունի զիւն յայսմիկ երկարութեան իւրում. այլ կաթուղիկէն կառուցեալ 'ի վերայ չորից որմասեանց, որք վերուստ 'ի վայր յառաջացեալք են յորմոյն ընդ մէջ Եկեղեցւոյն իբրեւ իրկոտասան ոտք. բաց 'ի չորից կամարացն, յորոց վերայ կաթուղիկէն են և այլ երկու կամարք 'ի հիւսիսային որմունս եկեղեցւոյն ստոր քան զմիջինն յառաջացեալ նովին լայնութեամբ ընդ մէջ եկեղեցւոյն, կամարքն են առ հասարակ երկկարգ, և 'ի ներքին խորսխաց ցլարիսին վերին՝ եղերքն ին անկիւնաւորք և միջին վայրն է բոլորչի:

Ի յետին դասու յերկուց կողմանց են սերք կարգ և կամարաւոր լուսամուտք մեծք. իսկ 'ի ճակատս երկց դրանցն՝ չորք, երկու մեծ 'ի խոնարհ յաջ և յահակ յոյս դրանն. և երկու միակարգ և փոքունք 'ի զուսիս դրանցն. երկու երկու յառաջին դասու նոյնպէս յերկուց կողմանց և երկք մեծ յաւազ խորանն, որոյ վէմբարն ցարդ անկեալ առ տեղեւան, վերնախարիսիք կամարացն են ոչ իբրեւ այլ եկեղեցեացն դասադասորք, այլ

հաւասար յորմն բարակ շրջանակօք որոշեալ: Վաթուղիկէն խոնարհեալ է իսպառ. վասնայսորիկ և ցիէս բարձրութեան դրանցն լցեալ է եկեղեցին քարամբք և կրովք աւերանաց. երկու ևս խորանք ի կողմանց տեղանոյն, առ հնութեանն չունի տաճարն 'ի ներքոյ՝ զգրուագաւոր քանդակագործութիւնս:

Հինգ գրունք են տաճարիս մեծի. որոց զառաջեալ աքարձեալ են բրդունս ներկայ մահմետական բնակիչք. և զմին 'ի հարաւոյ միայն թողեալ, ընդ որ լցեալ 'ի ներքս մակաղին զխաչինս 'ի ձմեռան, յաղահովութիւն 'ի գաղանաց:

Արձանագրութիւնք եկեղեցւոյս յառաջ լսեցեալ են 'ի Շահնաթունեանցէ քաղուածովք յիւրումն ստորագրութեան, զանց արարեալ զբաղմօք անվերձանելի եղելովք 'ի մերում տեսութեան:

Այս Կաթուղիկէ Եկեղեցի Արուճ (Թալիշ) աւանի կառուցեալ է 'ի Գրիգոր Իշխանէ Մամիկոնեան յամի Տեառն 671. և է հնագոյն գրութէ քան զայլ եկեղեցիս եղեալս յԱրագածոտն գաւառի:

ԱՐԷԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆՑ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՄՈՍ ԿՈՄԵՏՈՒՆԻՍ ԵՒ ՆՈՐԱ

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԵԱՆ:

(Շաքաւանիւն)

Թ. Գ. ԳԼ. ԽԵՑ.

ՈՒՍՈՒՄԵՆԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ ՊԷՏԵԷ ՍՈՎՈՐԵՆ ԵՐԿՈՒ ՍԵՌԻ ՄԱՌՈՒԿՆԵՐԸ.

Յ' զմայն հարուստների և իշխանների, այլ և չքաւորների որդիքը, տղայքը և աղջկունքը, քաղաքներում և գիւղերում, ամենքը պէտք է ուսումնարան ուղարկուին:

Մարդիկ ծնուած են՝ որ մարդիկ լինին, այսինքն՝ որ բանաւոր արարած, Ըստուծոյ նմանու-

Թիւն լինին: Ուստի ամենքը պէտք է կատարելագործութիւն գիտութեամբ, առաքինութեամբ և բարեպաշտութեամբ: որպէս զի մի սերունդը արժանաւորապէս կարողանայ պատրաստել միւս սերունդ: Մարդուն ուսում և կրթութիւն չտալ ասել է թէ անարդարութեամբ վարուել նորահետ: Աստուծոյ առաջն ամենքը հաւասար են: այս օրէնքը նոյն զօրութեամբ տիրապետում է և ուսումնարաններում:

Նա մանաւանդ որ մենք չգիտենք, թէ Նախնայնութիւնը ինչ վիճակի է ճակատագրել այս կամ այն մարդուն: ուստի որպէս ամենաչքաւորը, նոյնպէս և ամենահարուստը մի օրինակ պիտի կրթուին: Արեգակը լուսաւորում է, ջերմացնում է և կենդանացնում է բոլոր բնութիւնը, որպէս զի բոլոր բնութիւնը կանաչի, ծաղկի և պտուղներ բերէ: նոյնը պէտք է գործէ և ուսումնարանը:

Մի քանի երեսանների բթամտութիւնը կարող է թուլացնել այս հայեացքի ճշմարտութիւնը: Որքան ապաշտորհ է քանրարը, որքան ծոյլ է ոգին, այնքան նա օգնութեան կարօտ է, որպէս զի կարողութեան չափ բթամտութիւնից սթափուի: Բայց և չկայ անգամ այնպիսի անբաղտ մանուկ, որին անկարելի լինի մի որ և իցէ շահ բերելը կրթութեամբ: Եթէ գլուխը չի կարելի գիտութիւններով լցնել, այնու ամենայնիւ կարելի է նորա տիրութիւնը վերայ բարոյականութիւն գործել գեղեցիկ սովորութիւնների միջնորդութեամբ: Դանդաղ գլուխը անգամ շահուում է, եթէ աշխատելուց չի վախենում: Մի քանի ծառերը շատ, միւսները քիչ պտուղ են բերում: մի քանիսը վաղ, միւսները ուշ են պտուղ բերում: բայց այդեպանը միօրինակ խնամք է քաշում բոլորի վերայ: Ի՞նչու մենք ևս խնամք չքաշենք գիտութեանց պարտիզում, այսինքն ուսումնարանում, զանազան ընդունակութիւնները զարգացնելու և կրթելու համար: Որոնց Աստուած որ և իցէ ընդունակութիւններից փոքր ինչ մաս տուել է, ոչ որ նոցանից չպէտք է զրկուի ուսումնարանի առատաշնորհութիւններից:

Նմանապէս հիմնաւոր պատճառ չկայ որ կանանց սեռը իմաստութիւն ուսանելուց զրկուի:

Կանայքը նոյնպէս Աստուծոյ նմանութիւն են, նոյնպէս ընդունակութիւններով են պարգեւած, և գերազանց հանդիսանալու ճանապարհը նոցա համար ևս նոյնպէս բաց է: Կանայքը թաղաւորել են ազգերի վերայ, թաղաւորներին ձեռնտու խորհուրդներ են տուել, բժշկականութեամբ են պարապել, մարդարէութիւններ են եղել և այլն: Անարդարութիւն կը լինէր հրաժարեցուցանել նոցա մեր ուսումնարաններից:

Եթէ մինը ասէր ի՞նչ բարիք յառաջացնելու են բոլորեքեանք, եթէ նորա՝ թաղաւորից սկսած մինչև յետին մշակը, քաղաքացին և գիւղացին, տղան և աղջիկը, միօրինակ հաւասար կրթուած լինին: Ես կասեմ, որ դորանից բնաւ ոչ որ փաստ կրկու չէ: Իւրաքանչիւր մարդը զեռ շատ նիւթ կը դտնէ բարեաց վերայ խորհրդածելու, բարեաց պտուղը վայելելու: Բոլորեքեանք ուրախ և գոհ կը լինին իւրեանց աշխատութիւններից և գործերից, սիրով կը նուիրեն իւրեանց մօքերը Աստուծոյ արարածների վերայ խորհրդածելու, և վերջապէս՝ չարեաց հետեող չեն լինիլ:

Ժ. Գ. Գ. Լ. Խ. Ե. Գ.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ ԴԱՍԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ ՊԵՏԲ Ե ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԼԻՆԻ:

Ուսումնարաններում պէտք է ամենեցուն ամենայն բան ուսուցանել: Այս չէ նշանակում, իւրեք թէ ամենեքեանք պէտք է սովորին, և այն ևս կատարելապէս՝ բոլոր գիտութիւնները և արուեստները: Այս բանը ոչ հնարաւոր և ոչ օգտակար կը լինէր: Ամենայն գիտութեան, ամենայն արուեստի ասպարէզը շատ ընդարձակ է: հանճարաւորն անգամ չէ հասնում այն նպատակին, որ կատարելապէս գիտուն և հմուտ լինի: Նա մանաւանդ որ ամենայն զուգի կարող չէ գերազանց հանդիսանալ ամենայն գիտութեան և հմուտութեան մէջ: Մեր պահանջողութեամբ մենք միայն այն ենք կամենում ասել, որ բոլորեքեանք պիտի ուսանին հիմք, եղանակ և նպատակ այն ամենայն բանի, ինչ որ աշխարհքիս երեսին կայ՝ գործվում է, և պիտի ուսանեն այնքան՝ որքան այդպիսի ուսումը հարկաւոր է մարդուն իւր կենցաղավարութեան համար:

Ուրեմն ուսումնարաններում առանց բացառութեան՝ պէտք է դիմել այն վերջնակէտին, որ նորա բարերար դառնան իւրեանց սնուցեալների բոլոր կեանքի համար, սոցա խելքերը գիտութիւններով և արուեստներով լուսաւորելով, խօսողութեան ձիրքը կատարելագործելով, բարքը ազնուացնելով և բարեպաշտութեան կայծը բորբոքելով:

Ուսումնարանները մարդկութեան արուեստանոցներ են, որոնք խնամք են քաշում, որ մարդս՝ մարդ դառնայ, այսինքն՝ որ բանական արարած, կենդանեաց ու իւր անձի իշխան դառնայ: Այս կէտին նորա՝ այսինքն՝ ուսումնարանները, հասնում են բանականութիւնը լուսաւորելով, զգուշութիւն ընտելացնելով վարմունքների մէջ և սիրտը առ Աստուած նուիրեցուցանելով:

Այս երեք բանը պէտք է հաստատապէս դրոշմուին ամենայն ուսումնարաններում մանուկների մէջ:

Ամենայն իրերը՝ մեր վերաբերութեամբ՝ երեք դասի կարող ենք բաժանել: Մի քանիսը մեր նկատողութեան առարկաներ են՝ զորօրինակ, երկինք և երկիր իւր պարունակութեամբ. միւսները մեր հետեւողութեան առարկաներ են՝ զորօրինակ, ներդաշնակ կարգ տիեզերքի. վերջապէս՝ մի քանիսն են մեր ուրախութեան առարկաներ են: Իրերի վերայ տեղեկութիւն ունենալով՝ մի և նոյն ժամանակ կարելի է թէ կանոնաւոր կերպով ներգործել, և թէ՛ գործ ածել նոյն իսկ իրերը:

Մեր հոգւոյ էութիւնը՝ բանականութեան, կամքի և յիշողութեան մէջն է: Բանականութիւնը քննում է իրերի զանազանութիւնը, կամքը բարին ու օգտակարն է ընտրում և չարն ու վնասակարն է մերժում, իսկ յիշողութիւնը ապագայ գործածութեան համար պահպանում է բոլորը, ինչ որ երբեմն պարագագրել է մարդիս բանականութիւնն և կամքը և կամ ինչ որ տպաւորութիւն է ունեցել դոցա վերայ, — և միւս կողմանէ միշտ մտաբերում է հոգւոյն թէ պատասխանատու է Աստուծոյ առաջն և ամ կախում ունի նորանից: Այսպիսի գիտակցութեան ժամանակ յիշողութիւնը հոգւոյ այլ մասերի հետ դառնում է խղճարան: Ուստի ուսումնարանները պարտաւոր

են հաղորդել այն, որ ինչ լուսաւորում է բանականութիւնը՝ ուղեորում է կամքը և միշտ գրգռում է մարդիս խղճմտանքը, որպէս զի բանականութիւնը թափանցիկ դառնայ, կամքը — անսխալ լինի ընտրութեան մէջ, իսկ խղճմտանքը — միշտ գործունեայ: Որպէս երեք այս հոգեկան ընդունակութիւնները անանջատելի են և կազմում են հոգւոյ էութիւն, այնպէս և կրթութիւնը, աւաքինութիւնը և բարեպաշտութիւնը անբաժան պէտք է լինին:

ԺԱ. - Դ ԳԼԽԵՑ:

ՄԻՆՁԵՒ ԱՅՍՕՐ ԴԵՌ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՆԵՐԸ ՉԵՆ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԻԱՆ ԻՐԻՆԱՆՑ ՆՊԱՏԱԿԻՆ:

Որպէս զի ուսումնարանները համապատասխան ինչին իւրն անց նպատակին, նորա պէտք է մարդկութեան արուեստանոցներ լինին. ուր աշակերտների ոգին արխանում է իմաստութեան լուսով, և ուր սիրտը ներդաշնակութիւն է գտնում իւրեան հետ, աշխարհքի հետ և Աստուծոյ հետ:

Այսպիսի ուսումնարաններ չկան մինչև այսօր: Ուսումնարանները մինչև այսօր հասարակաց ժառանգութիւն չեն դառել, իսկ դասատուութեան եղանակը միանգամայն չէ զրաւում պատանիներուն:

Նա մանաւանդ՝ որ աւաններում և դիւղերում ընաւ չկան ուսումնարաններ:

Իսկ ուր որ կան ուսումնարաններ, այն տեղ նորա հիմնուած են հարուստների որդւոց համար. ուր աղքատների որդիքը՝ միայն պատահամբ ուրիշի կարեկցութիւնով միայն կարող են մտնել: Այս իրողութիւնը օգտաւէտ չէ կարօղ լինել, ոչ տէրութեան, ոչ եկեղեցւոյ համար, վասն զի որքան քանքարաւոր դուռներ այսպէս առանց կրթութեան մնում են և անբախտանում են:

Դասատուութեան եղանակները այնպէս վատ են, որ այդ ուսումնարանները առաւել նմանութիւն ունին յանցաւորները խրատելու համար հիմնուած տներին. այդ ուսումնարանները զարհուրանքի տեղեր են քանքարաւորների համար. աշակերտները աշխատում են որքան կարելի է՝

շուտով դուրս գալ այն տեղերից, որ մոտեն ճարտարագիտների և վաճառականների արուեստանոցները:

Եւ ի՞նչ յառաջապիմութիւն կայ ուսումնարաններում: Ահա պատասխան՝ այն, ի՞նչ որ մի տարուայ ընթացքում կարելի է ձեռք բերել՝ հինգ, տասն և առաւել տարիների աշխատանքով է ստացվում: Այն ի՞նչ որ հեշտութեամբ կարելի է ազդել ոգուն, մուրճով և ընկռնելով է պնդացնում նորա մէջ: Այն ի՞նչ որ ջօշափելի կերպով կարելի է ներկայացնել մանուկներին, հաղորդում է մեծ խօսքերով, առողջութեամբ րով և խրթնաբանութիւններով:

Այսպէս են հաղորդում գիտութիւնները, որ նորա առաւել զարդ կարող են համարուել՝ քան թէ իրական լրացումն կենսական պահանջների:

Լատինական լեզուին դերադանցութիւն են տալիս, և արհամարհում են մայրենի լեզուն. բայց և Լատինականը անգամ ուսուցանում են թուրքութեամբ: Երեսնամի քանի ամսում ուսանում է մայրենի լեզուն, իսկ մենք 20 տարում հաղիւ սովորում ենք՝ Լատինական լեզուով թօթովիլ այն՝ ինչ միկիտանները, ծառաները և արուեստաւորները առաւել շուտ են սովորում որ և իցէ օտար կենդանի լեզու: Այսպէս զուր ի զուր շատ ժամանակ է կորչում քերականութեան և բառաբանների վերայ, կեանքի համար ոչինչ օգուտ չբաղելով: Եւ այս բոլորը միայն վատ դաստաւանութեան հետեանքն է*):

(*) Ո՞վ կը կարծէր, որ այս գրած է ոչ թէ 1637 եւ 1837 թ. եւ որ այս տեղ խօսվում է 17-րդ. եւ ոչ 19-րդ դարու ուսումնարանների մասին:

Ծանօթ. Պատասխանի

Այս ծանօթութեամբ Պ. Պաուլսոնը ակնարկում է նորա վերայ, որ մեր ժամանակներում եւս, դեռ կան Լատինական եւ Յունական լեզուների պաշտպաններ:

Յայտնի է, որ 30 թուականների վերջերում Ռուսաց գրականութեան մէջ սկսուեցաւ բեալիզմի եւ Վլասիցիզմի պաշտպանող կուսակիցների թանակը: Բիւր, եւ որ կառավարութիւնը, Գիմնազիոնների

ԺԳ - րդ Գ.Լ.ԽԻՅ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՆԵՐԸ ԿԱՐՈՂ ԵՆ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒՄԷ:

Դժուար է, համարեա անկարելի է, բժշկել բոլոր հիւանդութիւնները. բայց բժիշկները այնուամենայնիւ փորձում են բժշկել նոցա: Այսպէս և մենք կը փորձենք՝ ուղղել ուսումնարանական գործը:

Մենք խոստանում ենք մի այնպիսի ուսումնարանի կազմութիւն, որով՝ ա.) իւրաքանչիւր մանուկ մարդկային էակը կը թուութիւն կստանայ, բացի նոցա, որոնց Աստուած ամենեւին բանականութիւն չէ տուել. բ.) այնպիսի կը թուութիւն, որով մարդս կը դառնայ իմաստուն և բարեպաշտ. գ.) այդ կը թուութիւնը պէտք է կատարուի մինչև արիական հասակը, որպէս պատրաստութիւն կեանքի համար. դ.) կ'կատարուի այն առանց բռնութեան՝ և խրատութեան՝ ամենախորժելի կերպով. ե.) այդ կը թուութեան նպատակն է հաղորդել ոչ թէ պղծ պղուն և վեր ի վերոյ գիտութիւնները, այլ ճշմարիտ, հիմնաւոր, արժանի մարդավայել գիտութիւններ, և նմանապէս մարդավայել առաքինու-

կանոնադրութիւնը փրանորոգելու ժամանակ, երկու կուսակիցներին եւս բաւականութիւն տուեց միջին ճանապարհ բռնելով, այսինքն ժողովրդին իրաւունք տալով, ըստ իւր հաճութեան բաց անել կամ րեալական կամ կլասիական Գիմնազիօն: Թէպէտ եւ կառավարութիւնը առաւել շատ իրաւունքներ տուեց կլասիքական Գիմնազիօններին, եւ՝ այդ պատճառաւ սկզբում Ռուսաստանում առաւել շատ կլասիական քան րեալական գիմնազիօններ բացուեցան. բայց Ռուսաց երեւելի մատենագիրները չեն վհատում, եւ հաւատացած են, որ մօտիկ է այն ժամանակը, երբ րեալական կը թուութիւնը միանգամայն կը յաղթէ կլասիական կը թուութեան:

Այժմ հառնալով մեր ազգային կը թուութեան, պէտք է ասենք, որ մեզանում եւս սկզբնական կը թուութիւնը դրաբառով սկսիլը նոյնքան վնաս պէտք է համարուի, որքան Լատինականը Եւրոպայում, որի՝ դէմ բողոքում է Կոմեօնիստը:

Ծանօթ. Թաւր:

թիւն՝ և բարեպաշտութիւն. զ.) և այդ կրթութիւնը կըստացուի ոչ թէ զժողովրդեան, այլ հեշտութեամբ, Դա միայն պահանջուած է վարժաւու համար ամենայն օր կ'ստամ, և մի վարժապետ անգամ պիտի կարողանայ այդ կրթութիւնը հարկւարտը աշակերտներին տալ:

Այս խոստովանութիւնն ոչ զի հաւատարմութիւն, այսպէս է մարդկային բնութիւնը, որ սկզբում նա անկարելի է համարուած որ և իցէ գիտը կամ նորութիւնը. իսկ յետոյ՝ երբ արդէն այդ գիտը իրադրութեամբ է, նա զարմանում է, որ այդ գիտը վաղուց չէ հնարուած: Այսպէս վիճակ ունեցաւ մեծն Արքիմեդի գիտեցողը. նախ ծաղրում էին նորան, ապա պաշտում էին նորա հանձարը:

Այսպէս վիճակ գտաւ և մեծն Կոլոմբոսի գիտը. Ոչ մի Թագաւոր չէր կամենում սկզբում հաւատալ և օգնել նորան: Ընկերները անգամ նորան կամենում էին ծովը ձգել. բայց նա որպէս կարողացաւ որքի վերայ ձու կանգնեցնելն, նոյնպէս և Ամերիկայ գտաւ:

Այսպէս էր և տպագրութեան վիճակը, տպագրութեան՝ որ աշխարհքի երեսից արտաքսեց ձեռագիր գրքերը:

Բայց վառօդի գիտը՝ ո՞վ կարող էր երևակայել այսպիսի փոփոխութիւն պատերազմական արուեստի մէջ:

Նոյնը կրկնուեցաւ և գրական արուեստի գիտի հետ. թղթի կտորները հիմա հեշտութեամբ տարածուած են մեր մտքերը աշխարհքի ամենայն կողմերը:

Նոյնը կ'ընկնուի մեր նոր ձեռնարկութեան հետ. Կղարմանան և կըբարկանան, թէ "ահա մարդ որ համարձակում է անկատար համարել մեր ուսումնարանները, մեր գրքերը և դասատուութեան եղանակները, և առաջարկում է նոցա խեղ մի անտօմը՝ ու շատ կասկածելի հնար":

Թէ և ապագան կը հաստատէ իմ հաւանականութիւնը, բայց ես կամենում եմ այժմ իսկ ապացուցանել, թէ ամենայն մարդկային էակ կարող է ստանալ թէ՛ բաւականին գիտութիւն և թէ՛ բարի վարք ու բարք՝ առանց այն ամենայն զժողովրդեան և վշտերի, որով նոքա հաղորդուած են ուսանողներին:

Այս ապացուցանելու համար յետագայ դրութիւնից է. ամենայն էակը՝ ոչ միայն դիմում է ուղղուած է այն կողմը, ուր խոնարհում է նորան բռնութիւնը, բայց նա մինչև անգամ զոյգն ինչ ուրախութեամբ ինքը շտապում է այն կողմը, այնպէս որ նա վշտանում է հարկաւ, երբ նորան խոչընդոտն են լինում հետեւելու այդ իւր բնական ուղղութեանը:

Բնաւ հարկաւորութիւն չկայ ստիպել թոշունին՝ որ թոշի, ձկան՝ որ լողայ, եղնկին՝ որ վազէ. այս նոքա իւրեանք անում են, հէնց որ նոցա անդամները սկսում են ամրանալ: Չուրը ինքը հոսում է դէպ ի վայր, կրակը ինքը ըորրորդում է, բոլորակ քարը զորոտում է, տափակը անշարժ մնում է: Աչքը և հայելին բաւական է որ լոյս լինի, — իսկոյն կընդունին իւրեանց մէջ մարմիններինց ցողացող լուսնի շառախղները և յետ կարձակին սերմը, խոնաւութեան և ջերմութեան ժամանակ՝ ինքը աճում է:

Իսկ եթէ մարդկային էակի մէջ ի բնէ կայ գիտութեան, առաքինութեան և բարեպաշտութեան սերմեր, դորանից հետեւում է, որ նոցա աճեցնելու համար հարկաւոր է սակաւ ինչ ձգտում և բանական առաջնորդութիւն:

Բայց կասեն ինձ, ամենայն կոճղից*) չի կարելի Մերկուրիոս**) քանդակագործել, Ես ասում եմ՝ բայց ամենայն մարդէն կարող է մարդ զուրս գալ: Այնուամենայնիւ՝ միւսը կասի, մեր զօրութիւնները թուլացան մեղսակործան լինելով Ադամի օրից, Ես պատասխանում եմ՝ ասե՛նք թէ թուլացան, բայց ոչ իսպառ ոչնչացան: Որպէս մենք սովորում ենք ուսել, խմել, ման գալ, պար գալ, ձեռագործութիւններով պարապել, և այս բոլորը

(*) Մարմին առանց դիտոյ:

(**) Մերկուրիոս կամ Հերմէս որդի Արամազդի եւ Մայիայ, շատ արուեստների հնարող, չաստուած ճարտարապետութեան, վաճառականութեան եւ աւազակութեան, չաստուածների թարգման եւ սլաւոգամուր: Նկարում է իւր ոտքերի եւ գլխի վերայ թելաւոր ի նշանակ երազութեան, եւ կրկին՝ օձիկից փաթաթած գաւազան ձեռին: Սորա սլաւոտաւորութիւնն էր մեռեալների հոգիները գոծիսքը տանել:

սովորում ենք առանց ամենայն դժուարութեան, նոյնպէս և մենք կարող ենք վարժել մեր ողին, եթէ մենք կունենանք պիտանի առաջնորդութիւն: Զիտարժիք՝ ձիուն սովորեցնում է պար դալ ք վրէլու տալ, վեր բարձրացնել առջևի ոտները և պտուտ քալ: արջավարժը՝ արջին զանազան անուններ է սովորեցնում: շունը սովորում է ծառայել, Ագռաները, Թուխները, Նաշաղանքները, Սարկները խօսել են սովորում: Դոքա բոորը անքնական գործեր են: միթէ մարդս չի սովորի՝ ինչ որ բնական է նորան:

Բայց դարձեալ կ'ասեն, գործի դժուարութիւնը այնպիսի իմն դժուարութիւն է, որ ոչ ամենայն մարդ կարող է հասկանալ այդ: Ես պատասխանում եմ, առաջին է այդ դժուարութիւնը: Զի ցոլացնում արդեօք և բեկեղեկում լուսի շառաւիղներ՝ հայելին և ամենախաւար մարմինը, եթէ նա ըստ կարգին լուսաւորուած է: Զի արձակում արդեօք հողը սերմի շառաւիղներ, եթէ մենք չըզլացանք իւր ժամանակին և հարկաւոր տեղում սերմը ցանել:

Զկայ այնպէս բարձր տեղ, այնպէս աշտարակ, այնպէս սար երկրի վերայ, որի վերայ չկարողանար բարձրանալ այն մարդը՝ ով որ ոտ ու ձեռք ունէր, ով գիտէ թէ ինչպէս պէտք է տախտակներ և գերանները կանգնեցնել, կամ թէ ինչպէս պէտք է աստիճաններ, փորել ժայռերում և այլն: Եթէ մարդկանց բազմութիւնը գիտութիւն կատարելապէս չի ստանում, այս պակասութեան մեղաւորը երբեմն գործածած դասատուութեան եղանակն է, երբեմն ինքեանք դաստիարակիչները, որ թերի ընթացք են բռնել, թերի միջոցներով են վարժել:

Բայց ասում են էլի թէ շինում են այնպիսի բթամիտ գլուխներ, որ նոցա մէջ ոչինչ չէ մտնում: Պատասխանում եմ՝ ճշմարիտ չէ: Ամենակեղտոտ հայելին անգամ որ և իցէ կերպիւ զեռ երեցնում է նորա առջև եղած առարկան: ամենաաղտոտեալ թղթի վերայ անգամ դեռ կարելի է այս կամ այն եղանակով որ և իցէ բան գրել: Բայց հարկաւոր է հայելին և թուղթը մաքրել: Էն ժամանակ ևս առաւել բան կարելի կըլինի տեսնել և գրել: Դանդաղ գլուխներն անգամ գեռ շատ բան կարող են

հասկանալ: Զկայ այնպիսի ծառ, որը մշակելու անկարելի լինի: ամենաուրիշ կոճղից անգամ գեռ կարելի է որ և իցէ օդուակէտ բան զոյացնել: Ռ'ւր մնաց՝ որ կատարեալ բթամիտ գլուխներն նոյնքան ևս սակաւ են, որքան և ի բնէ պակասաւոր անգամ ունեցող մարդիկը: հաղուագիւտ են: Միայն կուրութիւնը և խուլութիւնը՝ որ ՚ի բնէ հաղուագիւտ են, սակաւ ինչ դժուարութիւններ են պատճառում: Բայց և այս պակասութիւնները կարելի է թուլացնել և ունչացնել: այսինքն՝ այդ մարմնաւոր պակասութիւններից յառաջ եկած հոգեկան թերութիւնքը՝ ուրիշ զգայարանաց միջոցաւ փոքր ի շատէ լրացնել: քաջ յայտնի է մուշկերի և խուլերի համար հիմնած ուսումնարանների հրաշագործութիւնքը:

Մի հակաճառութիւն ևս: Եթէ ասում են, ոչ ամենայն գլուխները զըկուած են ուսանելու ընդունակութիւնից: գէթ բազմութիւնը սէր չունի առ ուսումն, իսկ ոչ սէր չունին՝ նոցա սովորելու ստիպեցնելը նոյնքան անախորժելի է, որքան և անօգուտ: Մինը կարող էր, բայց չի ցանկանում: միւսը ցանկանում է, բայց չի կարող ուրեմն բարեք է երկուսին ևս դուրս վանել: Բայց անուսումնասիրութեան պատճառն ի՞նչ է: Արիստոտելէսը շատ ուղիղ է ասում՝ "Ուսումնասիրութիւնը բնածին է մարդուն": Յաճախ անուսումնասիրութեան գրգռող ծնողաց չափազանց փափկասրտութիւնն է: Թեթեամիտ հասարակութիւնը մանուկների մէջ զարգացնում է մոլի ցանկութիւններ, որդիքը շատ անգամ տեսնում են իշխանների անգործութիւնը, նոցա գրաւում է վրօսանքները, և նոցա մտքերը ցրված դառնում են: Պէտք է միայն տղայոց սթափել այդ կեանքից, ու կենդանացնել նոցա միտքը, և ահա ուսումնասիրութիւնը նոցա մօտ կը վերադառնայ: Որպէս ճախարակագործը փայտից նախ մշակում է գաղափարի սեւը, որպէս զի յետոյ նորանից որ և իցէ մի նուրբ և կոկած բան շինէ, որպէս դարբինը նախ տաքացնում և փափկացնում է երկաթը, որպէս զի յետոյ սկսէ կոնահարել (ծեծել): որպէս ոստայնանկը նախ թելեր է պատրաստում, որպէս զի յետոյ հիւսէ: այսպէս և վարժապետ նախ պէտք է աշակերտին պատրաստ

տէ. որ այս վերջինը յետոյ սիրով ըմբռնէ կրթութիւնը:

Վարժապետը պէտք է խմանայ, թէ ինչպէս պէտք է վարուել զանազան ընդունակութիւնների հետ: Այլ վարմունք պէտք է ունենալ սրամիտ գլուխների հետ, այլ բժամիտների հետ, այլ հեղու յօժարակամների հետ, այլ բիրտ ու ծանրերի հետ, այլ ուսումնասէրների հետ, և վերջապէս պայտէս վարուել նոցա հետ՝ որոնք մեքենայական աշխատութիւնների են ընդունակ:

Քննենք մօտիկ զանազան գլուխները: Առաջին կարգում շարուած են սրամիտները՝ և ուսման փափագողները, որոնք ամենայն դիտութիւնների ընդունակ են: Նոցա միմիայն կերակուր է հարկաւոր, և նոքա որպէս աղինւ ըջոսերը՝ աճում են ինքնիրանց, Միայն հարկաւոր չէ շտապեցնել, որպէս զի վաղորօք չը թուլանան և չըմաշուին:

Միւսները սրամիտ են, բայց դանդաղ, և միւս նոյն ժամանակ բարի և խոնարհ կամք ունին. սոքա խրախուսանքի են կարօտ:

Մի ուրիշները սրամիտ և ուսումնասէր են, բայց կայտառ և յամառ են: Աւսումնարաններում նոյր սովորաբար կատարել են համարում. բայց եթէ նոցա կրթութիւնը կանոնաւոր ձեով է կատարում, նոցանից սովորաբար մեծ և երեւելի մարդիկ են դուրս գալիս: Այդպիսի գլուխ էր Թեմիստոկլէս մեծ Աթենացի զօրավարը: Դաստիարակիչները պիտի զգուշանան, որ աղինւ ձիւրից էշեր անոյ չըգան:

Էինում են դարձեալ հնազանդ և ուսման փափագող գլուխներ, բայց դանդաղ ու սակաւ ինչ բժամիտ: Նոքա սիրով և յօժար կամօք միշտ հետեւում են իւրեանց առաջն գնացողներին. բայց որովհետեւ նոքա ծանրութեամբ են վերաբերանում, ուստի հարկաւոր չէ նոցա բեռնաւորել որեւիցէ դժուար բանով կամ պահանջել նորանից արագ կատարումն, բայց պէտք է կարողութեան չափ օգնել նոցա, կազդուրել և խրախուսել: Նոքա առաւել ուշ են հասնում նպատակին. բայց հասածները առաւել հաստատութիւն կունենան, ինչպէս և ուշ հասնող պտուղները: Անբըր մի փոքր դժուար է արձէի միջ դրոշմել. բայց նա առաւել հաստատ է. քան մեղրամոմի մեջ դրոշ-

մուածը: Աւստի պայտիսի գլուխները չըպէտք է մերժուին ուսումնարանից:

Յետոյ լինում են բժամիտ և ծոյրիւ եթէ սոքա կամակոր չեն, սոցա ևս կարելի է ուղղել. բայց սոցա հետ վարմունքը շատ մեծ համբերութեամբ և զգուշութեամբ պէտք է լինի:

Վերջին տեղը բռնում են բժամիտ, մոլորեալ և կատաղաբարոյները, որոնցից մեծ մասը ի ընէ պրպէս չեն, այլ աղաւաղեալ են: Բայց որպէս ընտելեան մեջ ամենայն թոյնի ընդդէմ՝ դիզմափ ևս կայ, և որպէս անպտուղ ծառերը, պատշաճաւոր կերպով տնկելով և պատշաճաւոր կերպով խնամելով, կարող են պտղատու դառնալ, նոյնպէս և այս դիպուածքի մեջ հարկաւոր չէ յուսահատուիլ, բայց պէտք է անխնայ մրցել և խնամել: Բայց այս էլ կայ, որ հաղիւ թէ հաղար գլուխներից մինը այս տեսակից լինի:

Բոլոր առածի գումարը Պրուտարքոսի յետագայ խօսքերով կարելի է յայտնել. "Քանի որ երեխան մօր արգանդումն է, մարդս անզօր է նորա վերաբերութեամբ. թէ սեռը թէ տեսակը նորանից կախեալ չէ. բայց երեխայի ծնած օրից նա միանգամայն իշխան է, և մի և նոյն ժամանակ պարտական է՝ որ տեսակ որ լինի այն երեխան՝ նորան աճեցնել և զարգացնել դատարարական միջնորդութեամբ":

(Շարունակելի)

ԸՆԳԷԱՆՈՒՐ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ
ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԸ
Ի ԲԵՌԼԻՆ:

(Շարունակելի)

Ուր որ պրպիսի գործունէութիւն կայ, այն տեղ անկարելի է որ վարժապետը վճառի, ու իր սուրբ պաշտօնի վսեմ նշանակութեան վերայ գէթ վայրկեան մի երկրայի. որքան ևս տկար լինի նա՝ որպէս առանձին անհատ որքան ևս հեռու գլուխուի նա մեծ բանակին, ընկերներու յաղթանակատար ձայնը անշուշտ կը հասնի զէպ ի նա, ու նոր ոգի կը շնչէ նորա սրտին: Նա միշտ կիմա-

նայ, թէ ո՞ր կը դիմեն մանկավարժները, թէ ի՞նչ կը ցանկան իրադրծել, ի՞նչպէս վճիռ կուտան այն դժուար խնդիրներուն, որ նա ինքը լուծել անզոր էր, — մէկ խօսքով՝ նա սերտ կապուած կը լինի ամբողջութեան հետ, և ընկերներէն բնաւ յետ չի մնալ, եթէ որ նա մեռած մարդ չէ:

Բայց այդ կապը ամուր պահպանելու համար՝ զրբերն ու լրացիրները գիտ բաւական չեն. վարժապետներուն ժողովներն ևս հարկաւոր են. Անդանի մարդը կարօտ է կենդանի մարդու, մարդկային ձայնի, որոյ ազդեցութիւնը երբեք կարելի չէ յառաջ բերել անշուշտ տառերով ու զրբերով: "Բովանդակ բնութեան մէջ, կասէ Ղիստերովեզ մանկավարժը, նմանը նմանին միանալու կը ձգտի. վարժապետ մի, որ վարժապետ չի որոներ, իր ներքին բնական ձգտողութիւնը սպանած է. Աւր որ ուսանելու և ուսուցանելու սէր կայ, այն տեղ այդ ձգտողութիւնն ևս կայ, և այդ պատճառով մանկավարժական ժողովը ինչպէս լարժապետի համար անհրաժեշտ է, որպէս ինչ որ հարկաւոր է, այն անշուշտ կատարելու է — գոնեայ այդպէս կը մտածեն լուսաւորեալ մարդիկ. Եւ ահա տեսէք, հարկաւոր մեծ և փոքր մանկավարժական ընկերութիւններ ունկանի պէս փռուած են Գերմանիոյ մէջ. և ամեն մի քաղաք, շրջան, գաւառ, նահանգ, տէրութիւն՝ իր մասնաւոր ժողովն ունի. ուր տարուայ որոշուող ժամանակները՝ նոյն տեղերու վարժապետքը մէկ երկու և կամ աւելի շատ անգամ միասին կը հաւաքուին, և իրենց սրտին մօտիկ խնդիրները, քննելով, դպրոցներու և իրենց միաւորութեան վրայ կը հսկեն. Այն տեղ նորա նոր հայեայք կը ստանան, նոր բան կը լսեն, մտածել կ'ուսանին, իրենց միակողմանութիւնը կը կորցնեն, դասատուական ոճի ու նիւթերու, դպրոցական կարգապահութեան վրայ կը միաբանին, և վերջապէս՝ նոր աշխոյժ առած կը վերադառնան դէպի տուն, և իրենց գործը կ'ընկալապատկեալ սիրով կը շարունակեն. "Մանկավարժական ժողովը, կասէ Ղիստերովեզ, դպրոցներու բարգաւաճման, վարժապետաց հեռաւոր կրթութեան, պարգացման ու ոգւորութեան համար ամենազօրեղ միջոց է. Ո՞վ որ իր պաշտօնը կը սիրէ, կը տենչայ ժողովին մասնակցելու, որ վարժապետի՝ արև, լոյս ու անունը է":

Այդ ժողովներէն ամենազօրեղ ու մեծը "Ընդհանուր Գերմանական մանկավարժական ժողովն" է, որ անցեալ տարի մայիս ամսին իր 18-ի նիստը կատարած էր Բեռլինի մէջ. Թող ներուի ինչ քանի մի խօսք ասելու նորա անցեալի վերայ:

Այդ ժողովը միակայող 1848 թուականի չաւախն էր. նորա հիմնադրութեան միտքը նախ և առաջ՝ Սահսոնիոյ վարժապետները տուին, և նոյն իսկ տարուայ սեպտեմբեր ամսին ընդհանուր ժողովը առաջին անգամ նիստ արաւ Այլենտի մէջ. նորա նպատակը այսպէս որոշուեցաւ. "Նոյն բայրական միութիւն Գերմանացի վարժապետաց և հաստատումն դպրոցական և դաստիարակչական հիմնաւոր կանոնաց՝ յառաւել յառաջադիմութիւն կրօնական-բարոյական բուն ազգային կրթութեան": Հոռոտ ընկերութիւնը սկսաւ առանձին մի լրագիր հրատարակել Բեռլինի մանկավարժի տնօրէնութեամբ. որ ընդ անուամբս "Ընդհանուր Գերմանական մանկավարժային լրագիր", մինչև այս օրս նոյն իսկ պարունի իմրագրութեան տակ կը բողոքի. 1848-դ. թուականի ազգային յառաջադիմ ոգւորութեանը, ինչպէս յայտնի է, իսկոյն մնայլ յետադիմութիւն — ունակսիօն — յաջորդեց, և մեր ժողովը, որ՝ միւս թուականին Բեռլինի հմուտ վարչութեամբ նիւրներեղի մէջ գումարուած էր, ամեն կողմերէն մինը միւսէն յետոյ հարուածներ սկսաւ ստանալ. նախ և առաջ Բայեռի կառավարութիւնը արդիւք կարգաց նորա դէմ. 1850 թ. ժողովը ուզեց Վասսիլ գումարուիլ. բայց այն ժամանակուայ ազմուկներու պատճառով իր միտքը փոխեց, և վերջապէս 1851 թ. թշուառ նիստ մ' ունեցաւ Հաննովերի մէջ. Թէ և այդ հիւսիսային Գերմանիոյ վարժապետներն ևս միացան ժողովին, սակայն և այնպէս Հաննովեր գումարուած անդամներու թիւը միայն 120 էր. որովհետեւ այդ միջոցին զարձեալ արդիւքներ գրուած էին նորա վերայ. Արդէն կը կարծուէր, թէ փոքրիկ այլ քաղաքիտ խումբը իր հոգին աւանդելու է ճշդութեան տակ. բստ որում՝ յաջորդ թուականին ոչ մէկ քաղաք չէր հանարձակուէր օթեւան տալ ընկերութեանը. որ ինքն իրեն հաւատարիմ մնալով, ազգային զրպրոցի զբօշակը տակաւին ամուր բռնած էր. Վեր-

բաղէս Ա. Բուրգ Գօթայի դուքսը 'ի թիկունս հասաւ նորան, և հրաւիրեց զնա 'ի Գօթայ 1852 թուին Այդ անգամ ժողովին ներկայ էր և Դիստերվեզը, որ ոգելից ճատեր կարգաց. ներկայ էր և Քրեօքէլը, որ այնուհետեւ շուտով իր բազմաշխատ կիանքը աւարտելու էր. Երբև նախագահ ընտրուեցաւ ամենքին սիրելի Լոֆֆման մանկավարժը Լամբուրգէն, որ մինչև այժմ դեռ իւրաքանչիւր տարի այդ ուշադրութեամբ վարպետութեամբ կը վարէ 1853 թ. ժողովը տեղի ունեցաւ Քայցուեզէն. այնուհետեւ լուսնայակ Պրուսիոյ մէջ նորա գէմ արգելք դրուեցաւ և Սակսոնիոյ մէջ հրաման եկաւ, որ ժողովին մասնակցելու ուղեցող վարժապետը պարտաւոր է յառաջ թողլո՞ւն թինքն կառավարութեան 1854 թ. ժողովը գումարուեցաւ Պիլմծետ, 1955 Համբուրգ, ըստ յաջորդ թուականին ստիպուեցան կրկին Գօթայ նստիլ. որովհետեւ նա ամեն տեղ, մինչև անգամ Վայմարի մէջ արգիլուած էր: 9 թդ նիստը կատարուեցաւ Քրանկֆուրտ, 10 դն վերջապէս 1858 Վայմար. 11 դը կրկու տարիէն յետոյ՝ 60 թ. Վոլուրգ, ուր Գօթայի եռնոտ իշխանն ևս ներկայ էր. և 12-դը կրկին 61 թ. Պրուսիան այդ միջոցին իր արգելքը յետ քաշեց, և մտիցը ճշդողութեան պատուիրով՝ սկսան վերստին նոր թուիչ բանել:

Գերայի մէջ 1862 թ. ժողովին 800-էն աւելի, Մանհայմի մէջ 3000-էն աւելի մանկավարժք ներկայ գտանուեցան: 1863ին նոցա գումարումը պատերազմական շարժմանց պատճառով խափանուեցաւ. ըստ միւս թուականին նոքա հաւաքուեցան Լայպցիկ՝ թուով իր 2500: 1865ին ժողով չեղաւ, և յետոյ 16 թդ նիստը տեղի գտաւ Հիլլըսհայմ. իսկ 18 թդ Կասսել Այն տեղ Բոհմանուն Բեռլինցի մանկավարժք հրաւեր կարգաց իր ընկերներուն, որ նոքա 69 թ. վերջապէս Պրուսիոյ մայրաքաղաքը գումարուին. հանդիսականները սկսան կրկնել, ռակայն կրկար վէճերէն յետոյ հրաւերը ձայնեալն ըստ թիկունս ուղեցաւ: Ետեւորտ աչքին Վուլինը խորշ մի էր առիւծի, որ պատրաստ էր յօշոտել հնդհանուր մանկավարժական ժողովը, և շատերուն անհաւատակ կը թուէր, որ ժողովը այն տեղ իսկ այն-

տի գումարուի, որ տեղէն որ մինը միւսէն յետոյ որոտալի շանթեր արձակուած էին նորա գէմ: Սակայն շուտով ամենքը տեսան, որ ժամանակն արդէն փոխուած է, և որ նոքա տեղիք չունէին շատ երկնչելու. Բեռլինի ժողովաւորը սիրով հիւրնկալաւ զմանկավարժները, և մինչև անգամ ազգային լուսաւորութեան Մինիստրը՝ եթէ ոչ ժողովին նիստերուն, գէթ նորա հանդիսաւոր բացմանը անձամբ ներկայ գտանուեցաւ:

Ժողովին նիստէն մի քանի ամիս առաջ Բեռլինի մանկավարժները արդէն կանխաւ ամեն բան պատրաստած էին. մէկ մասնաժողով յանձն առած էր զրամային հանգամանքները հոգալու, միւսը խմբագրական դործերը տնօրինելու, կրթողը՝ հիւրերու համար բնակարաններ գտնելու, դնոս ընդունելու, չորրորդը՝ 'ի մասին զուարճութեանց փոյթ տանելու, հինգերորդը՝ ժողովին մէջ իրուելիք զասական գրքերն ու գործիքները ձեռք բերելու և այլն, և այլն. Վառավարութիւնը հրամայած էր, որ մայրաքաղաքի բոլոր նշանաւոր հիմնարկութիւնքը բաց լինին նորեկ հիւրերու առջև, որպէս զի նոքա առանց գրամ վճարելու ամեն տեղ ազատ մտնել և ամեն բան ձգի տեսնել կարողանան: Երկաթուղիաց աշխարհ անգամ տնօրինած էին, որ վարժապետներու վերադարձի ժամանակ նոցանից ստակ շանտուի. և այդպէս ամենայն կողմանէ փոյթ տարուած էր, որ աղօթուտ պաշտօնականներու քաղուստ 'ի մայրաքաղաք, մնալն ու վերադարձն. որքան կարելի է՝ դիւրանայ ու նոցա ախորժակի դասնայ:

Մանկավարժներու առաջին նիստը եղաւ 18 մայիսի Բուռն - Հալլէ կոչուած հոյակապ շէնքի մէջ. որոյ ընդարձակ դահլիճը հինգ հազարի չափ ռազմական կարող էր ընդունել իր յարկի տակ: Լայն բնմի վրայ դրուած էին Ալիշիւր՝ թաղաւորի, Պեստալցցու և Գիստերիքի մարմատայ ծագկաղարդ արձանները, և նոցա կողքին գոյնզգոյն Գերմանական դրօշակներ, 'այն իսկ սրահի մէջ սկզաններու վրայ առատօրէն զարուած էին ամենայն տեսակ մանկավարժական յօրինուածներ, զատագրքեր, լրագիրներ, պէտքէն քարթիկներ, զատատուական մկրենաներ, գործիքներ, տարազներ 'ի մասին Բիւիայի, Քիլիկայի, Լատեղարախաւ-

լծեան, Աշխարհադրութեան, Անդանարանութեան, Բուսարանութեան, Ապիշադրութեան, Երաժշտութեան, նաև Գեղարդութեան, Նկարչութեան թերթեր, ներկեր, գիտիսի մօղիլներ և մանաւանդ Փոքօրէի մանկային պարտեղներու և սկզբնական կրթութեան վերաբերեալ միջոցներ և այլ շատ բաներ:

Ինք ժամին դահլիճն արդէն բաղմականներով լիքն էր. առաջին տեղերու վրայ նստած էին կոնայք՝ թուով իրր 400, մնացեալ տեղերն ո՛ւր ուղենար՝ կարող էր բռնել: Ամպիոնի առջև տեղաւորուած էին տասնիչափ ստեղծագործներ, որք ճառերն արագ թղթի անցնելով, օրինակները ամեն մէկ ժամէն յետոյ կուղարկէին լրագրիներուն, որ իսկոյն տպուին: Ամեն լուսաւորեալ ազգ ներկայացուցիչ ունէր այդ փառաւոր ակումբի մէջ. Գերմանիոյ բոլոր մասերէն, ապա Անգլիայէն, Ֆրանսիայէն, Աւստրիայէն, Ունգարիայէն, Սլաւօնական երկիրներէն, Ռուսաստանէն, Իտալիայէն, մինչև անգամ՝ հեռաւոր Ամերիկայի հիւսիսային ու հարաւային կողմերէն եկաւոր մարդիկ միաւորուած էին մէկ սրահի մէջ՝ Գերմանական մանկավարժներէն բան ուսանելու համար:

Նախագահ Լօֆֆմանի գանգալահարութեամբ նիստը բացուեցաւ, և իսկոյն վարժապետներէն կազմուած մի դաս Էրկ անուն մեծահամբաւ երաժշտի կառավարութեան տակ՝ վսեմ եղանակով երգեց, "Փառաւորեալ ես, Տէր Աստուած" բաղմոսը: Ապա Պ. ԲօՅմը՝ ելաւ ամբիոնի վրայ, և հ'տաղայ սղջոյնը տուաւ հանդիսականներուն:

"Բարձրագոյն ժողով, մեծարդոյ ընկերներ, ողջոյն կրտսմ՝ Ձեզ յանուն վարժապետաց մայրաքաղաքիս, և յուրախութենէ շարժեալ սրտէս կը գոչեմ՝ ամենքիդ—բարի լինի Ձեր գալուստը ի Բեռլին, բարի լինի Ձեր ոտքը այս հողի վրայ, որ դիտութեան ու կրթութեան անմահ հերոսներու տաճարով սրբուած է: Փիլիսոփէի, Շլայերմանի, Գիստերպի, Նոլիւական ստուերներն ողջոյն կը կարդան առ Ձեզ, և նախ քան զամենեւին ողին այն անմահ մարդոյ, որոյ ծննդեան հարիւրամեակը տօնելու շուտով պատիւ պիտի ունենանք մեր,—այսինքն Աղէքսանդր Հոլմիւս լծի, մեր պատուամեծօր քաղաքակցի, որ մի օր ասած

էր Բեռլինի մասին, թէ սա ամենամեծ բնակարաններու մէջ անգամ բարք ու լոյս սփռելու կը ձգտի: Թէ որքան հզօր է այդ ձգտողութիւնը, դուք կարող էք տեսնել մեր քաղաքի տնտեսութենէն, որ ամեն բանէն պարզ՝ կը վկայէ, թէ ինչ բարձր գին կրտան մեր քաղաքացիք ամենայն տեսակ վարժարաններուն, և թէ որքան փայլ ունին նոցա բողոքման համար, այդ կարող էք տեսնել՝ նա և քաղաքիս անթիւ ուսումնականիւր ընկերութեանց վրայ գէթ մի հայեացք ձգելով: Այո, վկայ են այդ բանին նշնակէս և այս կարի յոյժ նշանաւոր հասարակային ճգունքն ու նրկրտմունքը, յորոց պարզ կ'արտափայլի, որ մեր ազգը լուսաւորութեան, բարոյականութեան և օրինայարգութեան ճանապարհներով կ'ամի իր ռէֆօրմները կատարել: Ես ողջոյն կուտամ 18րդ ընդհանուր մանկավարժական ժողովիս հանդերձ ջերմ փափագանօք, որ սա ևս իր նախորդներուն նման հանդիսանայ, և ընդհանուր միաւորութեան զգացմունքը նորէն կենդանացնէ մեր սրտի մէջ: Տացէ Տէր, որ այն ներքին եռանդը՝ որ մէք կրտանանք այս տեղ դաստիարակութեան ու կրթութեան վերաբերեալ մտքերու և փորձերու տուրեառով, բարի նպատակ շնորհէ մեր ազգին:

"Եւ Ձեզ, Գերադատիւ պարոնայք և թանգաղին ընկերք, որ ըստ մասին՝ սեփական յօժաւութեամբ և ըստ մասին Ձեր կառավարութեանց կամօք Գերմանիոյ դրսերէն, Եւրոպայի արևելքէն ու արևմտքէն, հարաւէն ու հիւսիսէն, և վերջապէս հեռաւոր Ամերիկայէն շնորհ բերած էք այս տեղ,—Ձեզ առանձին՝ խնդրութեամբ ողջոյն կը մատուցանեմ ես. վասն զի եթէ կրթութեան սպասաւորքն և պաշտօնայք հաստատ միաբանութիւն մարդկային լուսաւորութեան հիմնաւոր օրինաց վրայ, այնուհետև անջրպետ չի մնար պէսպէս ազգերու մէջ, որք մինչև այժմ տղիտութեան շնորհիւ բաժնուած էին իրարմէ: Թող մեր ժողովն առ այդ ևս նպատէ. դարձեալ կ'ասեմ ի բոլոր սրտէս—բարի լինի Ձեր գալուստը:"

Պ. ԲօՅմէն յետոյ ծառ կարդաց Բեռլինէն պատգամաւոր ընտրուած Պ. Վոխհան անուն քաղաքացին:

"Ձեր գալուստը մէք շատ երկուր սպասեցինք:

մեծապատիւ պարոնայք, ասաց նա: Ստորին ու Նիզսկիտ կասկածանքը, որ մինչև այժմ Ձեր գալուն արդեք էին, ստիպուեցան վերջապէս տեղի տալ մեր միաւորութեան ջերմ փափագին: Ուստի զուարթ սրտով ողջոյն կը մատուցանեմ Ձեզ ու կը տենչամ, որ իւրաքանչիւրը Ձեզմէն կատարեալ գոհութիւն դանէ ժողովին մէջ, և որ մեր համօրէն հայրենիքը, օրհնէիք ստանայ Ձեր աջէն: Գուք շատ մեծ պաշտօն ունիք, պարոնայք իմ: Գուք պարտաւոր էք ոչ թէ միայն մեր գաւառները կրթել, այլ և ամբողջ մի ազգ դաստիարակել: Ազգի մը բարօրութեան ու նորա ապագայի ամենահաստատուն հիմքը—կրթութիւնն է: Սակայն կրթութիւնը պէտք չէ հայր գիտութեան մէջ որոնել, այլ զխաւարապէս բարոյական սկզբունք մէջ: պէտք չէ որ նա մասնաւոր լինի, այլ ամենքի համար ընդհանուր, հաւասար, պէտք է ջանայ՝ որ մարդուս յարդն ու զինը չէ թէ նորա արտաքին դրութեամբ, աստիճաններովն և հարստութեամբ չափուի, այլ նորա բովանդակ բարոյական կեանքով: Եթէ դուք խնամ տանելք, որ այդ սուրբ օրէկըք վաղօրայն քանդակուի մանուկներու հոգւոյ մէջ, եթէ դուք ուսուցանէք, որ զինի սիրոյն առ Աստուած, մարդուս վնասգոյն բարիքն են—սէր առ մարդիկ, սէր առ ազնիւն ու բարին, այնուհետեւ պարոնայք իմ, իրաւամբ կարող կը լինիք պատմել, որ դուք ազատ, գոհ և եղբայրակազ մի դաստիարակած էք: Մեր ազգը ՚ի բնուստ բարոյական է. բնտանեկան կապերը նորա մէջ դեռ ամուր և կենդանի են, և այդ հիման վրայ պէտք է որ բնտանիքն ու վարժարանը սերտ միանան մանուկ սերնդի դաստիարակութեան համար:

«Այդ խօսքերովս ես համարձակեցայ դէժ սակաւք արտայայտել Ձեզ Բեռլինի բնակչաց մտքերը, և կը խնդրեմ ըստ այնմ եղբայրակազ թէ ինչպէս զին պիտի տանք մեր Ձեր խորհրդներուն: Գուք կը գաք առ մեզ մօտիկէն ու հեռուէն, և ունիք ամենատարբեր, թերեւս այս՝ և կանխակալ մտքեր մեզ Պրուսացւոցս ու Բեռլինի վրայ: Սակայն խնդրեմ իմացէք, յարգելի պարոնայք, որ մեր վիճակներէս տակաւին դո՛հ չենք, որ պատրաստենք ամեն թերութի նքը վերցնել մեր մէջէն,

ու միշտ սպասաւորել մեր Գերմանական հայրենաց ընդհանուր բարեոյն: Ընդհանրէք մեզ ուրեմն Ձեր հաւատարմութիւնը, որպէս և մեք կատարեալ հաւատարմութեամբ առ Ձեզ կը զիմնիք:

«Մեծարգոյ Պարոնայք, Գերմանիան Վասերներու ժամանակ օտար երկիրներու հանդէպ աւելի սոսկալի էր, քան թէ զօրեղ: ՚ի ներքուստ ազատ ու հզօր չեղաւ նա երբէք. ներքին ազատութիւն և ոյժ չունենալով, և քայքայուեցաւ ու անկաւ: Ազատականաց և քաղաքական ընկերութեանց մասնաւոր արտօնութիւնքը համօրէն ազգին ազատութիւն չըբերին, այլ միայն թշնամութիւն, կոխ ու զրդմունք: Գերմանիան դաշնաւորաց վարչութեան ժամանակ զիշերային սառ ստուեր մի էր առանց ներքին ու արտաքին գօրութեան, հեղնութիւն մի էր իր յատուկ ազգի դէմ, խաղալիկ մի էր վրէժխնդիր օտարներու ձեռքի տակ: Մենք կանգնած ենք այժմ նոր վերաշինութեան առջև: Նիւթերն արդէն պատրաստ են, չէնք որոշ դժուր մի չունի. բայց մեր ազգի մէջ միութեան զգացմունքը վառ է: Ուրեմն խնամէ՛ք ու պոռնէ՛ք այդ զգացմունքը, որ նա ժամ առ ժամ սաստկանայ ու զօրանայ հոգւոյ և սրտի կրթութեամբ, զոր մեր ամբողջ ազգին տալ կը ցանկանք—ամբողջ ազգին, խրճիթէն սկսեալ մինչև պալատները: Այդ տեսակ ազգային լուսաւորութեան առջև ցեղական թշնամանքը կանհետանան, դոցա, փոխարէն կը յաջորդէ միութիւն և միութեան հետ ոյժ, և ապա մեր կունենանք անանջատ, հզօր հայրենիք: ուր ամեն մարդ իր խրճին ու համոզմանը յարմարեալ լող կըլինի ազատ կեանք վայելել, ընդհովանեալ գօրութեան և օրինաց:» (Ծափահարութիւնք):

Այդ ճառէն յետոյ նախագահ Լօֆֆմանը առաջարկեց, որ ժողովին ցոյց տրուած սիրալիր ընդունելութեան համար բոլոր ընկերութեան կողմէն շնորհակալութիւն յայնուի Բեռլինի վարժապետներուն, քաղաքական վարչութեանը և վերջապէս Ալիհեյմ թաղաւորին:

Այժմ խօսիլ սկսաւ Քրանսիայէն ուղարկուած Յօստ անուն պատգամաւորը և ասաց Գերմաններէն:

«Մեծապատիւ տիկնայք և յարգելի ընկերակիցք, թող տուէք ինձ, Քարիզէն առ Ձեզ եկած ընկերիս, որ ես յանուն Քրանսիական վարժապետաց՝

իմ՝ սրտային ողջոյնն ու ջերմ բարեմաղթութիւնը յայտնեմ Ձեզ ամենքիդ:

"Այս երկրորդ անգամ՝ է արդէն, որ ես շնորհ ունիմ իրրեւ պատգամաւոր ներկայ գտանուելու Գերմանացւոյ մանկավարժական ժողովին, սորա մասին իմ կառավարութեանս հաշիւ տալու համար: Որքան եւ տարրեր լինէին հանգամանքները յայնկեցիս եւ յայսկեցս Ռինօսի, — մէջ վարժապետներուս համար այդ փոյթ չէ: մէք միշտ կը ցանկանք Գերմանական մանկավարժներուն մօտիկ ծանօթանալ, ամեն լաւն փորձել, եւ եթէ կարելի լինի, ամենալաւը ընտրել:

"Տարի մի առաջ Կասսելի մէջ վերին աստիճանի շահաւէտ ու քաղցր շարժմանցի եւ Ձեզ հետ, վկայ եղայ այս տեսակ ժողովներուն մէջ խոռ արթնուն ու ժիր կիսնքին, եւ անձամբ դպացի՝ թէ որպէս մարդա աւելի զուարթ սրտով կը վերադառնայ դէպի իր պաշտօնը՝ երբոր կը մտաբերէ, որ հալար եւ հալար ընկերակիցք նոյն իսկ գործի վրայ կ'աշխատին, որպէս եւ նա. չը յիշեմ այն լծանկազին բարեկամութիւնը համամիտ ընկերներու հետ, որոց քաղցր յիշատակը միշտ քաջալեր կը տայ մեր սրտին:

"Առ մեզ՝ Փրանսիոյ մէջ եւ թունդ կաշխատին այժմ, պարոնայք իմ, եւ աղգային լուսաւորութեան ասպարիզի վրայ յառաջ կը դիմեն: Արդէն ամենքը քաջ հասկցած են, որ բարեկարգ տեւրութեան հիմնաքարը վարժարանն է: Մեր լուսաւորութեան գերարգոյ նախարարը՝ Պ. Գիւրուին*) ուժգնապէս ձեռն կ'արկանէ գործին, եւ իր օրինակով վարժապետներու եռանդն ու սէրը վարժարանի համար կը բորբոքէ: Բոլոր վարժապետները — 39000 աշխարհականք եւ 3800 հոգեւորականք — միաբան կը ճգնին Փրանսիան եւ մնացած տեղերը սկզբնական կրթութիւնն տարածելու: որպէս լծնամուց թւոյն վրայ ուշադրութիւն չը դարձնող քաջ ղեկուորներ, նոքա միասիրտ յարձակուած միջնադարեան բերդերու, կամիմ ասել — տղիտութեան վրայ, եւ յոյս կայ, որ զանոնք անշուշտ կը խորտակեն:

(*) Կաթօլիկ հոգեւորականներու հակակրօնականք այդ պատուական անոր քան մի ամիս առաջ իր պաշտօնէն հեռացաւ: ք. Վ.

"Գերմանիոյ ամենամեծ մարդիկներէն մինը, արդէն երեք հարիւր տարի առաջ ասաց, որ "Մէ երկրի բարգաւաճութեան համար ոչ թէ միայն հարկաւոր է՝ որ առատ գանձեր կուտուին, ամաւոր պարիսպներ կանգնուին, շատ հրացաններ ու զրահներ շինուին, — որովհետեւ այդ ամենը չի օգտեր, եթէ բնակիչները յիմար են. այլ մի երկրի բարգաւաճութեան համար պէտք է, որ նա նրբամիտ, ուսեալ, խելացի, աղնիւ, բարեկիրթ քաղաքացիներ ունենայ. թող նոքա այնուհետեւ գանձեր կուտեն, պահպանեն ու բարով վայելեն": Արդ՝ պարոնայք ու սիրելի ընկերակիցք, աշխատե՛ք ուրեմն ամենքս, Գերմանացիք ու Փրանսիացիք, բարի նախանձով առ միմեանս պարկեշտ, մարդասէր ու կորովամիտ քաղաքացիներ դաստիարակելու: եւ ապա կը դայ մի օր, երբոր ազգերն ի զուր արին թափելէն կը հրաժարուին, եւ թող այն ժամանակ՝ ճշմարիտ մարդասիրութիւնը աղգային նախապաշարմանց վրայ իր յաղթանակը տօնէ":

"Այլ եւս մի խօսք, պարոնայք իմ, սակայն ոչ իմ խօսքերը, այլ Գիւտտիւրվիգի, թէ "Պէտք է, որ բոլոր մեր արարքն ու մտքերը առ Աստուած ուղղուին, որ մեր գործերը Աստուծով սկսուին, շարունակուին ու վերջանան": (Ծափահարութիւնք:)

Պ. Յօստէն յետոյ ամպլոն ելաւ Չայֆարթ անուն քարոզիչը, որոյ բնաւանն էր "Պրուսիան ու Գերմանական մանկավարժութիւնը": Նա բաւականին երկար խօսեց ու տաք վէճերու առիթ տուաւ. բայց որովհետեւ նորա յարուցած խնդիրները մեծ մասով մեր կենանքին խալառ օտար են, ուստի եւ նորա ճառը չեմ: Թարգմաներ, այլ համաօտ բանիւք նորա պարունակութիւնը միայն յառաջ կը բերեմ:

Ուրախ եմ ի սրտէս, ասաց նա, որ մեր ժողովի վրայ դիպուած անթիւ կասկածները վերջապէս ի չիք դարձան, եւ մէք այսպիսի փառաւոր ընդունելութիւն գտանք Բեռլինի մէջ: Մեր ընկերութիւնը երբէք միտք չունէր քաղաքական ու եկեղեցական վէճերու մէջ մտնելու եւ ունենալու եւս չէ: Այդ վէճերն ու կուսակցութիւնը անհամար վերքեր հասցցին մեզ, զմեզ բաժան բաժան արին եւ գտնին զարկին. մէք կամիմք այժմ ոտքի վրայ կանգնել, կրկին միանալ, մէկ ազգ գառնալ: Ժողովիս

նպատակը շատ վաճաճ է. և կուղի ճշմարտութիւն որոնել, աղբիւն սերը դրաւել և Գերմանական մանկավարժութիւն ուսանել. — Բայց ինչ կը ցանկայ Գերմանական մանկավարժութիւնը. — կը ցանկայ կրթել զմարդս վասն աստուածատու որոշման յաստուծոյ նմին շնորհուած ընդունակութիւններուն յարմար. և կը ցանկայ ոչ միայն Գերմանացիք կրթել, այլ Բուրգէն չէ՛ թէ 'ի սպաս այս ինչ և այն ինչ դասերու, այլ 'ի սպաս շահուց համօրէն մարդկութեան ծառայել: Նա բան չունի ոչ նիւթապաշտներու (մացմէրիպիստ) և ոչ նիւհիլիստներու հետ. նորա հիմքը՝ կրօն է, և կատարը — մարդու յաւիտեական, երկնային կոչումը:

Հայ ընթերցողներուս պէտք է աւել, որ երկար ժամանակէ 'ի վեր Գերմանացի մանկավարժներն ու հոգևորականները ուժգին կը վիճարանեն, թէ արդեօք հարկ է վարժարանը եկեղեցիէն բաժնել, թէ ոչ. և շատերը կասեն՝ այո՛ հարկ է: Սակայն այդ կտորիս մէջ Ներսիսեան մեզ բնաւ օրինակ չեն. մեր կենսական պայմանները ամենեւին ուրիշ են, առանց եկեղեցւոյ մեր վարժարան չ'ունինք, և նոցա բաժանման վրայ խօսիլը մեզ համար աւել լորդ, գուցէ և վտանգաւոր բան է: Այդ մասին ուրիշ անգամ. այժմ դառնանք Պ. Զայֆարթին, որ դաւանական հարցի և վարժարանի ու եկեղեցւոյ բաժանման վրայ երկար վիճել չի ցանկար, ըստ որում նորա կարծիքով այդ արդէն վճռուած խնդիրներ են:

Պրուսիոյ մասին Պ. Զայֆարթը կասէ, թէ Քրիստիկոս մեծէն սկսեալ Պրուսացւոց թագաւորներն ու նշանաւոր մարդիկը ազգային լուսաւորութեան և Գերմանական մանկավարժութեան վրայ միշտ խնամք ունեցան, և Պետտալոցցու մշտքերը փայտիայելով՝ հաստատուն հիմք տուին ազգային դպրոցին: Հատ երկտասարդներ Զուլցբերիայ ուղարկուեցան, որ նոքա բան ուսանին այդ մեծ մանկավարժէն, ու Քրիստէի, Սլէքսանդր Հումբոլթի, Հլայերմաների, Հտայնի, Սիւվերի պէս երևելի անձինք և ազգասէր դիտնականք ու մանաւանդ Լուիգէ թագուհին, թէ բանիւ ու թէ գործով նորանոր գաղափարներու իրագործութեանը ձեռնուու եղան. Այդ թագուհին այն աստիճանի ոգևորուած էր Պետտալոցցու համար, որ

ասաց միանգամ՝ «Ռհ, եթէ ես կրնայի Զուլցբերիայ գնալ ու սրտիս երախտիքը արտասուօք այդ մարդուն յայտնել, նորա աջը սեղմել: Ես շնորհակալ եմ նորամէն յանուն մարդկութեան»:

Բայն, երեսուն տարի առաջ Պրուսաց կառավարութիւնն ու պետական երևելի անձինքը իրաւ շատ արդիւնակատար հանդիսացան մանկավարժական ասպարիդի վրայ, և պարոն ատենախօսը լիովին իրաւունք ունէր գովեստ կարդալու նոցա վաճաճ ազգասիրական արարքներուն. բայց քառասներորդ թուականներէն սկսեալ մինչև վաթսուններորդ՝ Պրուսացւոց կառավարութեան առաջուայ յառաջագէտ, ազատ ընթացքը յանկարծ կանգ առաւ, և ազգային վարժարանը՝ այդ միջոցին շատ տառապանք քաշեց, Այդ տրտում ժամանակի վրայ Պ. ատենախօսը ամենեւին բան չի ասել, և կ'աւարտէ իր ճառը խախտյա տալով Պրուսացւոց ազգին, որ մի քանի տարիէ 'ի վեր իր ջանքն ու սէրը դարձեալ վարժարանին ընծաւ յած է:

(Շարունակելի:)

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Ա Ռ Ա Տ Բ

Իմաստուն մի ասաց, որպէս ընթանայ և փութայ ճանապարհորդն 'ի տուն իւր, ինչպէս և հանդիպի ցանկալի սահմանացն զժուարին տեղեաց, նոյնպէս պարտ է մարդոյ՝ փութալ յիմաստութիւն և 'ի բարի գործս. զի մահն բնակեալ է 'ի ծոցս մեր նման օձի:

Եղեմ Բարոյս ԴՊՄ

Ժիժին առ միջինն դնաց և ասէ տուն ինձ կերակուր՝ զի մեռանիմ 'ի սովոյն. և ասէ միջինն, թէ՛ ի՞նչ գործ առնէիր որ կերակուր չունիս: Եւ ասէ Ժիժին, թէ՛ 'ի վարսուոր ծառս և 'ի տերես նստէի և քաղցրաձայն երգէի, և զճանապարհորդսն զուարճացուցանէի: Եւ ասէ միջինն. յիւրաւի մեռանիս 'ի սովուն. զի կերակուր ոչ վաստակեցար քեզ, այլ ձայն փայրապար ածեր, ուստի ոչ շահեցար. և ոչ ետ միջինն կերակուր. և Ժիժին մաշէր 'ի սովոյն:

Եղեմ ԴՊՄ

Ա. Ձ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն

Պ. Մ. ՍԱՆՍԱՐԻԱՆՅ

Ազգասէր Պ. Մկրտիչ Սանասարեանց՝ Ս. Եթողոյ տպարանի ընծայեց մի մեծ ձուլածոյ շարժական ձուլարան՝ կրկին տեսակ հալոցներով, մին՝ հասարակ տառեր և միւսն՝ զանազան աստիճանի և ձևերու գլխազրեր, ծաղկազրեր և ծաղիկներ և ըն ձուլելու մեքենայ (բրիզկադենի), նա և ութն տեսակ կաղապարներ (Փօրմ) այլ և այլ աստիճանաց և մեծութեան տառեր՝ պարասներ և գծեր ձուլելու:

Նոյն Ազգասէր Պարոնը՝ ի լուսաւորութիւն և ի յառաջադիմութիւն Ազգիս՝ և ի պայծառութիւն և ի փառաւորութիւն առաքելական Սայր Եթողոյս իւր զգացած սիրոյ և եռանդեան յաւետ գործովք և արդեամբք երևելի հանդիսանալով և փայլելով՝ լուսաւոր և զարգացած գաղափարներով և բարի և նախանձելի նպատակներով լիացած և բոլորեցած, մեր և համայն սիրելի Ազգայնոցն իրաւացի գովեստները և երախտագէտ զգացմանց և համակրութեանց հաւաստիքը ընդունելու և վայելելու արժանաւորութիւնը իրաւամբք ժառանգած ունի, զոր հրապարակաւ ամսագրոյս միջոցաւ յայտնել քաղցր և մխիթարական պարտք կ'զգամք ի լուր աշխարհի. և միանգամայն կը բարեմաղթեմք Սանասարեանցի նման ազնուասիրտ և՛ ազգասէր և՛ բարեզգաց ճշմարիտ Հայորերոյ թիւը բազմապատկեալ և յաճախեալ տեսնել մեր բազմակարօտ Ազգի մէջ. որպիսեօք միայն կարէ Հայաստան իւր մեծ ցաւոց մէջ մխիթարութիւն զգենուլ:

և իւր մանկտեաց լուսաւորութեան շնորհիւ և ազգային դաստիարակութեամբ զարգացած յառաջադիմել և բարի ապագային ժամանել:

Պ. Սանասարեանցի բարեգործութիւնք և սիրալի նպատակք՝ Ս. Եթողոյ տպարանին նուիրած բաւական կարեւոր մայրից՝ գործեաց և մեքենայից, և մի քանի ուսումնականարօտ ազգային մանկտեաց և երիտասարդաց նպաստելու և բարերար հանդիսանալու և յն առաքինութեանց մէջ չեղրականան երբէք, որպիսիք տալական իւր վսեմ և բազմանձկալի մտադրութեանց երախտը միայն կարեն համարուիլ. ուստի մեր առաջժայցւան բանիւք բաւականանալով կը լռեմք և կը թողուք ապագային՝ ըստ նորուն սիրագործութեանցն դրուատել և անմահացուցանել անունը և յիշատակը Ազգ. կենաց անցից պատմութեան մէջ: մանաւանդ զի գործքն և արդիւնքն առաւելապէս ինքնին կը հանդիսացուցանեն բարերարին արժանաւորութիւնքը ըստ ամենայնի:

ԻԸՆԱՆ ՅՈՎ. ԿԱՆՆԵՍ Մ. ՄՈՒՐԱՏ - ՊԵԿ.

Նոր-Նախիջևանի և Պեսարաբիոյ վիճակին Սառափարիչ Գ. Եր. Գ. Էդրէ Աբե եպիսկոպոսի Մկրտչեան մայիս 26 ամսաթուով յայտարարութենէն կ'իմանամք, զի Հնչեշտ գիւղաքաղաքի Հայոց Ս. Աստուածածին փայտաշէն եկեղեցին՝ զոր կառուցած էր հանգուցեալ իշխան Մանուկ Պէյն, այժմ յոյժ հնացեալ և քայքայեալ լինելով, այնպէս զի՝ Եկեղեցական արարողութիւնք և ծիսակատարութիւնք անգամ ի նմին կատարել վստահութիւն որ և

երկուդայն եղած է, ըստ խնդրանայ բարեպաշտ մերալնեայ ժողովրդականաց տեղւոյն և ըստ միջնորդութեան նոյն Գեր. Առաւարդի վեճակին՝ Պայծառափայլ իշխան Յովհաննէս Մուրադ - Մանուկ - Պէկ՝ բարեհաճած է կառուցանել ի նմին իսկ տեղւոյ՝ նոր քարուկրեայ եկեղեցի մի իւր սեղսական ծախիւք և արդեամբք ի յիշատակ հին և նոր ննջեցելոց իւրոց:

Յ Ո Ւ Յ Ա Վ Ն Ո Ւ Ի Ր Ա Տ Ո Ւ Ա Յ

Ի ՆՊԱՍՏ ՀԻՆՈՒԹԵԱՆՅ ՄԱՅՐ ԱԹՈԹՈՅՍ.

(Շարունակութիւն)

Պարտեւորդ կամ Պարտեւորդի գործունէութիւն:

Հասարակութիւն Մարաղայ գեղը . . .	65
Մարաղայ գեղը Հասարակութեան կանայքն . . .	3 31
Մարաղեան զիւղացի Առստամ՝ Տօնիեան և իւր մայր Մարիամն	10
Մարաղեցի նոր մկրտեալ Յովհաննէսն . . .	2
Հասարակութիւն Սարաւ գեղը	45
Մանաւոր զիւղորայքն՝ Հասան - զալայ, Մարաղեան, և Խօրու զուլ	20
Հասարակութիւն Ներքին Շէն գեղը	50
Հասարակութիւն վերին Շէն գեղը	30
Ներքին Շինացի Հաջում Առաքելեան	— 70
Հասարակութիւն Գիւլստան գեղը	12
Խրիստոփորեցի Բէկլար՝ Բէկ և իւր կին Եղիսարէթ	8
Հասարակութիւն Խրիստոփոր գեղը	7
Բէկուկ - Բէկ մելիք Բէկլարեանց	6
Հասարակութիւն Երբէջ գեղը	20
Հասարակութիւն Մանուշեցիք գեղը	12
Հասարակութիւն Ղարաբուլաղ գեղը	7
Հասարակութիւն Բողլուկ գեղը	5
Ղարաչինարեցի Մարգիս մելիք - Ստեփանեան	2
Ղարաչինարեցի Թէմուրաղ Բէկ մելիք Բէկլարեանց	25

Հասարակութիւն Ղարաչինար գեղը	38
Բարխեցի Մովսէս քահանայ Մկրտչեան Տէր Արքայաճամեանց	3
Հասարակութիւն Բարիս գեղը	15
Նոր Շինացի Մարգիս, Զառի և Սուրիայ Ուսուրեան	3
Հասարակութիւն Նոր - Շէն գեղը	13
Հասարակութիւն Թրիշեցիք գեղը	50
Հասարակութիւն Ներքին - Չայլու գեղը	13
Հասարակութիւն Վերին - Չայլու գեղը	16
Վերին - Չայլուի կանայքն	5 81
Վերին - Չայլուցի Աստուածատուր և գանձապետ Յովսէփ Ետկարեան	6
Հասարակութիւն Մատաղիս գեղը	5
Սուսապատեցի Յարութիւն Բէկ Աթաբէկեան	3
Հասարակութիւն Մոսրաթաղ գեղը	17
Հասարակութիւն Սէյսուլան գեղը	18
Հասարակութիւն Մաղաւուղ գեղը	10
Հասարակութիւն Վարնկեաթաղ գեղը	5
Հասարակութիւն Մեծ - Շէն գեղը	16
Հասարակութիւն Գիւլթաթաղ գեղը	12
Հասարակութիւն Քանիթաթաղ գեղը	12
Հասարակութիւն Տօնիւն - Շէն գեղը	4
Հասարակութիւն Ղազանչի գեղը	6
Հասարակութիւն Սուսապատ գեղը	85
Ի Խաչէն դաւաճակէ	48 28

(Շարունակութիւն)

Պ. ԳՐԻԳՈՐ Ս. ԹՈՒՀՄԱԼԵԱՆՅ՝ ԵՒ ՆՈՐՈՒՆ ԹԱՂՄԱՆ ՅՈՒՂԱՐԿԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆ ԸՆԹԵՐՏԵԱԼ ԴԱՄԱՆԱԿԱՆ.

Անցեալ ամսոյ 7-նին՝ Մողղոկի մեր սիրելի Ազգայնոց երևելեաներէն՝ Պ. Գրիգոր Ստեփանեան թուշմալեանց՝ իւր մահկանացու կենաց ընթացքը կնքելով, յաջորդօրէն արժանաւոր շքով յուղարկուողութեան հանդէսը կը կատարուի, և մարմինը ի հող գերեզմանի կ'ամփոփուի: Այն օրը բարեկրօն Յովհաննէս Աւագ Քահանայն Խոյրովեանց՝ քաղաքին Ս.

Աստուածամօր եկեղեցւոյ մէջ մի դամբա-
նական կ'ընթեռնու, զոր ստորեւ կը հա-
ղորդեմք մեր ընթերցողաց:

Արժանայիշատակ Թուշմալեանց՝ Մող-
ղոկի մերադնեայ մանկտւոյն Ազգ. լուսա-
ւորութեան և դաստիարակութեան հա-
մար կանգնած դպրոցով՝ արդէն անմա-
հացուցած Է՛լւր անունը և բարի յիշա-
տակը:

Այս դարուս մէջ՝ որք Ազգ. ներկայ և
ապագայ մանկտւոյն դաստիարակութեան՝
լուսաւորութեան և յառաջադիմութեան
ամենակարեւոր և անհրաժեշտ միջոցները
և պիտոյքը կը հնարեն և կը մատակարա-
րեն օրինաւոր և օգտաւէտ եղանակօք,
այնպիսիք ոչ միայն արժանի յիշատակաց
վսեմ և նախանձելի անուն կը ժառանգեն,
այլ նաև հանդերձ ջերմաջերմ համակ-
րութեամբք խորին երախտագիտութեանց
և անմոռանալի սիրադործութեանց ար-
ձաններ կը քանդակեն ներկայ և ապագայ
սերնդեան սրտից մէջ. որպիսի բարերա-
րաց մէջ իրաւունք ունի և արժանի է հան-
դիսանալ նաև բարեյիշատակ Գրիգոր
Թուշմալեանց՝ գլխաւորապէս Մողղոկի
մերադնեայ մէջ: Ուստի նա երջանիկ է
այսու ևս, զի թէպէտ մարմնով չէ կեն-
դանի, այլ հոգւով և բարենպաստ և
սիրալի հաստատութեան յիշատակաւ՝ նո-
րին անունը միշտ կենդանի և անմահ կը
փայլը՝ ցորչափ նորո՞ւն կանգնած դպրոցը
հաստատուն և բարեկարգ կը յարատեւէ,
և ցորչափ մերադնեայ մանկունք Ազգ. դաս-
տիարակութիւն և լուսաւորութիւն կ'ըն-
դունին անպ միշտ երախտագէտ զգաց-
մամբք օրհնելով և գովելով. Նորին ար-
ժանայիշատակ անունը:

Ահաւասիկ ընթերցեալ ճառը:

Ա՛վ բարեպաշտօն ժողովուրդք, որք կայք ժո-
ղովեալ 'ի ծոց սրբութեան տեղւոյս, գիտեմ զի
կամիք մասնակից լինիլ հոգեւոր հանդիսի կատար-
ման պատուանուն քաղաքացւոյ Ձեր, Ազգայ Գրի-
գորի Ստեփաննոսեան Թուշմալեանց, զոր պար-
տիմք զհնի սրբոյ պատարագիս կատարել օրինա-
ղրեալ զկարգ թաղման վասն ննջեցելոց: Սիրե-
լիք՝ զի՞նչ արժան է մեզ մտածել այժմ, եթէ
ոչ զայն թէ՛ յաւուր միում և մէք պարտիմք
այս անդառնալի ճանապարհն գնալ. այսօր սա՝
վաղն և մէք. կրկին արժանի է մեզ մտածել սո-
րա մարդկութեան վերայ: Ասեմ, ծերունի իշխանս
այս՝ որ զագաղի մէջ ննջեալ կայ, սա է՝ այն
իշխանն՝ որ 'ի կենդանութեանն, և թէ այժմ 'ի
հանգստեանն ժամանակի, Ձեզ ուկնդրողացդ
լեալ է՝ և լինի Ձեր ուսուցիչ և վարժապետ:
Եթէ հարցանէք զիս՝ թէ սա ո՞րպէս լինի մեր ու-
սուցիչ, ասեմ Ձեզ, Ձեզ քաջ յայտնի է՝ սո-
րա արժանագով մեծագործութիւնները և շատ
տեսակ առաքինութիւնները, Սա ուսուցանէ Ձեզ
և ասէ, լերո՞ք աշխատասէրք, որպէս ես ծառա-
յելով վաճառականաց՝ գտի դուռն աշխատանաց
և սովորեցայ, թողում Ձեզ օրինակս և ուսու-
ցանեմ: Ուսուցանեմ Ձեզ և զհոգեւորն,՝ Սերմա-
նեցէք զսերմն բարի արդար վաստակոց ձերոց, և
մի՛ ծուլանայք՝ այսօրեան վաղն ձգելով, այլ
մինչդեռ ժամանակս 'ի ձեռս ձեր են՝ գործեցէք
զբարիս՝ զի զկեանս յաւիտեանական ժառանգի-
ցէք:

Սիրելի ժողովուրդք. դուք լաւ գիտէք և ակա-
նատես իսկ էք՝ կատարեալ մարդկութեամբ աշ-
խատելն սորա՝ թէ վասն քաղաքացւոց իւրոց՝ և թէ
վասն քաղաքակցաց իւրոց: Նա և գիտէք սորա
քսանեւթօթնամեայ աշխատութեանցն երէցփո-
խանական պաշտօնիւ ծառայելն սրբոյ Տանս այս,
և արդիւնաւորելն ցքսանեւթն հազար ուրլի
արծաթիս, բաց ի արարեալ մեծամեծ ծախուցն,
թէ եկեղեցւոյ վերանորոգութեան, թէ չօջապա-
տի վերայ, և թէ այգւոյ վերայ, վասնորո՞յ՝ այս-
պիսի գործեր կատարելով եղեալ է ուսուցիչ ձեր-
և բարի մարդկութեան անուն ժառանգեալ. Գի՛

տէք սորա հարազատ և այլ ծառայութիւնները. զիտէք որ ունէր սովորութիւն ամենայն տարի օգնութիւն առնել անանկաց և կարօտեղըր. զիտէք որ բաժանէր ալիւրս, ապրանս և զղրամս, որ աղքատքն կերակրվէին, հագուստ շինէին, և զպիտոյս իւրեանց լցուցանէին. Սորա մեծագործութիւնները շատ են եղեալ քաղաքիս միջումն և ականատես էք. Եւ մանաւանդ երևում է առաջի աչաց ձեր՝ կառուցեալ քարեայ ուսումնարանն որ 'ի գաւթուղ սուրբ եկեղեցւոյս, ուսանին մանկտիք մեր. Սա առողջ ժամանակին աշխատէր աւելացնել թիւ աշակերտաց, որ մինչև 9150 մանկտիք ուսանէին, բայց երբ տկարացուտա՝ փոքր առ փոքր սակաւաթիւ եղին աշակերտքն. Չեղ յայտնի են Վեհափառ Վաթողիկոսի այց առնելն 'ի մեր քաղաք և յորդորելն զիշխանս առ 'ի կառուցանել վարժատունս. Սա որպէս բարի մարդ՝ և 'ի բարի սրտէ իւրմէ բղինաց զբարութիւն, 'ի ներկայութեան իշխանաց քաղաքիս՝ յայտնեաց Վեհափառ Վաթողիկոսին զիղձ իւր, և խոստացաւ կատարել զկամս Վեհափառին. առ այն և Վեհափառն օրհնեաց զհոգի սորա, և եղև շնորհակալ. որև կատարելով սա զխոստումն իւր, քանի՜ տեսակ օրհնութեան Կոնդակս ստացաւ Վեհափառ Վաթողիկոսէն. և 'ի մէջ Ամսաթերթից գրելով հրատարակեցաւ Սորին մեծագործութեան անուն. այսպիսի բարի օրինակներ առնելով՝ եղեալ է Չեր ուսուցիչ Ահա այժմ ևս լինի ուսուցիչ ասելով Չեղ. "Շղբա՛րք իմ և սիրելիք, տեսանէ՛ք զայս իմ վերջին օր, զոր եկեալ կամ անմուռնչ կացեալ 'ի ծոց սուրբ եկեղեցւոյս, կամիմ զիմ հրաժարական ողջոյնն Չեղ ասել, մնացէ՛ք բարեաւ և խաղաղութեամբ՝ ո՛վ սիրելիք իմ և անձկալիք, և խնդրեմ" եթէ ես ձեր սիրտն խոցեալ իցեմ, ներեցէ՛ք ինձ. և աղօթս արարէք վասն իմ առ Աստուած՝ զի նեմեցէ յանցանաց իմոց և Չեր:

Արդ՝ ո՛վ բարեպաշտօն ժողովուրդք, ես հոգեւոր հովիւս Չեր՝ զորս խօսեցայ 'ի դիմաց հանգուցելոյս, խնդրեմ պահպանել 'ի մօի Չեր, և առաջի աչաց ձեր ունիլ օրս այս. Գարձեալ խնդրեմ և աղաչեմ՝ զՉեղ, միաբնորան աղօթս առնել ջերմեռանդ սրտի՝ 'ի դէմս սուրբ պատա-

րագին Քրիստոսի, և բարեխօս ձգեցէ՛ք հաշտարար անմահ պատարադն Քրիստոսի, և ամենօրհնեալ սուրբ Առնան, զի թողութիւն շնորհացէ՛ մարդկօրէն սխալանաց սորին՝ ներկայ հանգուցելոյս, և դասնացէ՛ զհոգի սորա 'ի դասս հրեշտակաց և արդարոյ. իսկ տրտմեցելոց և սքաւորաց սիրտն՝ Հոգին սուրբ մխիթարեսցէ, ամէն.

ԽՈՒՄԻՐԻՆ-ԻՆՈՒՆ ԱՐԱՐԱՐ ԱՄՈՒՐԵՅ:

Աղէքսանդրապօլցի Ռափայէլեանց մեծարգո, Գրիգոր Աղայն, որ արքունական ճանապարհի խճաշարդ շինութիւնը ինքն ընդունած է կապալառութեամբ Սիմոնովկայ Մալականի գիւղեցր մինչև Ախտայ գիւղը, և նոյն ճանապարհը պատրաստել տալու համար գտնվում է վանուցս Ցառաքարերի գիւղում, տեսնելով սոյն սուրբ Անապատի կրղզւոյս զատիվեր ճանապարհի առապար զորութիւնը, ստիպեալ իւր բարեպաշտութիւնից բարեհաճեցաւ տալ շինել մօտերս՝ իւր ծախիւքը՝ մի պատուական յարդ և լայն ճանապարհ համապտոյտ, որ հանում է կղզւոյս ստորոտիցը մինչև նորա կատարը. ուր շինուած են սուրբ Կարապետ լուսաւորչաճիմն և սուրբ Առաքելոց անուանեալ Ցառաքը. ուր միշտ յաճախում են ուխտաւորքը երբ դիմում են այս տեղ 'ի վանս Սեանու. Այո՛ ճանապարհը ունի մի քառորդ վերստի չափ երկարութիւն, և իւր կարեւորութեամբը հանդերձ բաւականին շքեղութիւն է աւելացրել կղզւոյս ընտանաց գրից վերայ, որ այսու իւր բազմադարեան նոյնութիւնը փոքր 'ի շատէ փոխած է երևում:

Եթէ այս Պ. Գրիգորի պէս այլ ջերմեռանդ անձինք գտնուին Մենաստանիս համար, մի բարեբաղդ վիճակ կ'գտնէ սուրբ Սեանը, որ մեր Ազգի համար սակաւ փառք չէ՝ Եթէ իւր անցեալովը և թէ իւր համայն նշանակութեամբը, ի՞նչ տեղ կը վայելէ դոյնալ մի ազգօգուտ և արդիւնաւետ վանք ըստ ուսումնական լուսաւորութեանն՝ իւր տեղւոյ յարմարութեամբն և պատուականութեամբ:

Այս տարի. ձմեռնային ցրտի հոսանքը շատ երկար տևեց այս Վարաժնունեաց դաւառումը

(Գարաշիչակ). վար ու ցանքը արդէն բաւական ուշացած է ցրտի պատճառաւ, որով կանաչած ցորենը տակաւին նոր բուսածից շատ տարբեր չէ երևում ներկայումս, այն ինչ, ինչպէս լսում եմ այդ կողմերը հունձը հասած է. բայց պէտք է ասել՝ որ արտօրայքը Աստուծով լաւ երես են ցոյց տալիս. Այս ցրտութիւնը մի դժբախտութեան անսովոր հարուած տուեց՝ վերջապէս նահանգիս ողորմելի գիւղացիներին. և այս պատահմունքը այսպէս եղև. Անցեալ յունիս ամսոյ 25 ին երաշտային եղանակը յանկարծ փոփոխեց անձրևա- յին եղանակի, և անձրևը մի քանի օր տևելուց յետոյ ցրտութիւնը սաստկացաւ և ձիւն գրեց մծա- տակայ սարերի վրայ. և ըստ որում ոչխարները արդէն գտնվում էին սարերումը, և քանի օրով առաջ բրդերը կտրած էին, այս պատճառաւ ցուրտը շատ ոչխարներ կոտորեց նոյն գիշերումը, ինչպէս ասում են, ամեն մի գիւղից 150, 200 և 300 հատերով, և բոլորը ծնած և կթի (կաթ- նատու) ոչխարներ. Այս դժբախտ պատահմունքը և կորուստը՝ ողորմելի ժողովրդից համար փոքր նշանակութիւն չունի. Մի և նոյն փնտր պատա- հած է նոյն միջոցում՝ ինչպէս լսում եմ՝ նաև Ապարանայ նահանգումը և գաղթական պլազ- գեաց մէջ ևս, որք ամենայն տարի Ղազախից և այլ ջերմ երկրներից գալով վերաբնակում են այս Վարաժնունեաց լեռնոտներումը, և աշնանը վերադառնում են իւրեանց տեղերը, որոնք թէ աւազակութեամբ և թէ արօտատեղիքը յափըշ- տակելով՝ սակաւ փնտս և նեղութիւն և թշնա- մութիւն չեն հասցնում և պատճառում Հայոց մերձակայ գիւղերին:

Խ. Ծ. Իշխայ վարդապետ Գալաշիչանց:

է 10-ն յաւիտէ 1870-ի

է Ս. Անպարսն Սեան:

Իսթաֆուր-Բեան Արարայ Անաֆրոյ:

Նիժ գեղը ժողովրդականաց բարեկամագ ըլ- ձից՝ Վեհափառ Հայրապետի ազգասէր կամաց համաձայն, որ և Նորին Օծութեան Կոնդակաւ և յատուկ հրամանաւ՝ նոյն գեղը նորաչեն Ե-

կեղեցւոյ օծման առիթով՝ անձին աշխատութեամբ՝ կատարումն տալով հաստատեցի տեղւոյն և մծ տակալ գիւղօրէից մէջ գտնուած Հայ մանկտեաց դաստիարակութեան համար՝ մի նոր կրթարան, եւ դպրոցին նիւթական միջոցի-կարօտութիւնը լցնելու և յարատւութեան մէջ պահպանելու գիտմամբ՝ իննամարկութեւն ընտրեց յազգասիրաց, և դպրոցի կառավարութիւնը յանձնեցի նոցա ջանից և աշխատութեանց, որք և իբրև պարտականու- թիւն ազգասիրութեան իւրեանց յանձն առին սի- րով յառաջ վարել ստանձնեալ պաշտօնը և մի- անգամայն հոգալ ի սեպհականութեանց իւրեանց ուսուցչաց և դպրոցի ծախսը:

Ներկայ միջոցներս եկեղեցեաց այցելութեամբ գիւղերը շրջագայելով, և իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ պարսպի մէջ՝ բարձու հրամանաւ Վեհափառին մերոյ՝ ծիսական կրթարաններ բանալ և հարկաւոր պատուէրները Բահանայից և ժողովրդից աւան- դելով և կարգադրելով, պատահեցայ Նիժ գիւղ, որոյ բաղկացութիւնը հինգ հարիւր տանց կ' հաս- նի. ուր և նորարաց կրթարանի յառաջադիմու- թիւնը սակաւ ինչ տեղեկանալու իղձ ունենալով, մի մի բոլոր աշակերտները իւրաքանչիւր ուսանելի առարկայից մէջ հարկ համարեցի հարցախորձել ինքնին. և գտի սուղ միջոցի մէջ բաւական յա- ռաջագէմ, որ արդարեւ անակնունելի էր տեսնել մայրենի լեզուի անտեղեկ երիտաւրք՝ ուղիղ խօ- սել, գրել յստակ և կարգալ վարժ:

Ահա սորա հետ՝ ուրախութեամբ սրտի՝ ամ- սագրելով ուղղելով աշակերտաց թւոց և յառա- ջադիմութեանց ցուցակը *) խնդրեմ հրատարա- կել պատուական թերթերուդ մէջ ի խրախոյս ծնողաց նոցին և ուսումնասիր ազգասիրաց:

ՓՈԽԱՆՈՐԴ ՆՈՒՆ. Արիստակէս Վարդապետ
Ի 18 յաւիտէ 1870-ի
է Բ. ՆՈՒՆԻՍ

(*) Բոլոր աշակերտաց թիւն է 44. եւ երկու դա- սից բաժանուած են. դաս տուեալ առարկայքն են, ընթերցանութիւն, քերականութիւն, դուսերէն, Թարգ- մանութիւն, Թուարանութիւն, Վայելչագրութիւն, Եր- վեցողութիւն եւ Կրօնադիտութիւն:

Ցուցակին մէջ ըստ բաւականին գոնացուցիչ էին Բ. դասի աշակերտաց (45՝ էն 4 ին բացառութեամբ) յառաջադիմութիւնքը նոյն առարկայից մէջ:

Տ. Խ. Բ.

ԿՏԱԿԻ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱՒ. ԲԱՐԵՊՈՇՏ ՏԻԿՆՈՋ
ՀԵՂԻՆԷ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻ ԲՈՒՆԻԱԹԵԱՆՅ:

ԻՍԺԱԳԻՐ—ԻՆՆԱԾ ԱՐԱՐԱՏԻ ԱՏԱԳԻՐՈՅ.

Անցեալ տարի բարեկիշատակ տիկին Հեղինէ Վարդանեան Բունիաթեանց՝ կին Մարտիրոսի Խաչատրեանի, իւր մարմնոյ հարկից որոշելու թուելու մը՝ մի ամենագովելի ու բարեկիշատակ գործ գործեց, մտաբերելով մարդկութեան մի սուրբ պարտականութիւնը որ և իւր կենդանութեան միջոցում պատրաստեց երկնքում մի երջանիկ կեանք, որ իւր ունեցած գոյքի մասին մի կանոնաւոր կտակ կազմեց. որի մէջ աւանդեալ էր յանուն սրբոյ Էջմիածնի 50 ռուբ. սուրբ Երուսաղէմի ազգային ժառանգաւորաց Ուսումնարանին 50 ռուբ. Երեջակու սուրբ Վարապետի Վանքին. նոյնպէս 50 ռ. սուրբ Ստեփաննոսի Վարմիր Վանքին 30 ռ. Իսկ 150 ռուբ. առանձին ևս տեղւոյս սուրբ Երրորդութեան եկեղեցւոյ Ազգային Հոգեւոր Դպրոցին՝ ի նպաստ ազգի քանի մի որբ մանուկներին. և այս իւր մի հոգեշահ ու ազնիւ նպատակը առաջ տանելոյ համար կարգել էր կտակակատար իւր հայրը Ազա Վարդան Բունիաթեանցին, կնքելով քնքուշ հոգին ի ձեռն Աստուծոյ պահպան հրեշտակին. և յիշեալ Պարոն Բունիաթեանցը իւր մի այնպիսի ազնիւ գործ կատարող աղջկայ գովանի բարեգործութիւնքը հետզհետէ Վանքից կտակած իրարմենը իւրաքանչիւրին լիովին հասցրած ընդունել է սուրբ Էջմիածնի Մայր Աթոռոյ մերոյ սրբոյ Սինօղիցը, նոյնպէս և Երուսաղէմոյ Սրբազան Պատրիարքից օրհնութեան թուղթ առ իւրն մարդասիրութիւն և մաղթանք հոգւոյն այն ազնիւ ու երջանիկ տիկնոջը, նաև ներկայ օրերումս նոյն Պարոնը և Ազգային Դպրոցի անունով աւանդած վերոյիշեալ դրամները հասցոյց դպրոցի յարգելի Հոգաբարձուացը:

Ուստի պարտ անձին կ'համարվի ամենիս մի այնպիսի աղնիւ տիկնոջ մեծահոգութեամբ բարի գործ տեսնելը խնդար յիշել մաղթանքներս մէջ ի փրկութիւն հոգւոյ նորին, նաև մեր շը-

նորհակալքը ընծայել Պարոն Բունիաթեանցին՝ միջոցաւ պատուական Արարատ ամառգրի, նոյն և մաղթել, որ մեր սիրելի Հայ մայրերը և քոյրերը ևս չ'զլանան մտաբերելու այդպիսի աղգային օգտի առաքելի մեծահոգութիւնը մանաւանդ Ուսումնարանների վերաբերված յիշատակարաններում:

Ուրեմն Արարատայ իմբագրութեանէ քաջայոյս եմ, որ քաղցրութեամբ կ'բարեհաճի այս մեր մի քանի բառերը մամուլի տակ մտցնել իւր Հայրենասէր Արարատի թերթերում:

Քար. Գ. Յարութիւնեանց

Ի 23 յուլիսի 1870 թի:

Ի ՀԻՆ-ՆԱԽԻՋԵԻԱՆ:

ԻՍԺԱԳԻՐ—ԻՆՆԱԾ ԱՐԱՐԱՏԻ ԱՏԱԳԻՐՈՅ.

Համաձայն կարգադրութեան Հոգաբարձական Ժողովոյ Աստրախանայ Հայոց ծխական Հոգեւոր Դպրոցաց՝ կայացելոյ ի 20 յունիսի տարւոյս՝ անցելոյ՝ սկիզբն արարեալ տարեկան հարցաքննութեան աշակերտաց ի 6-էն պար յուլիսի և աւարտեաց ի 15-ն նոյն ամսոյ՝ յիւրաքանչիւրում աւուր պարապելով հարցաքննութեամբ միոյ կամ երկու առարկայի ծխական Դպրոցաց և Երկրորդ Դասատան և Օրիորդաց Դպրոցի. և զգտեալ յառաջագէմ աշակերտս յառաջին դասատանց թուով իրրե 17՝ վերածեաց յերկրորդ դասատուն. զորմէ Հոգաբարձութիւնս խոնարհաբար խնդրէ միջոցաւ Արարատ լրագրոյ հաղորդել ի տեղեկութիւն ամենից բարենախանձ Անդամոց ազգի Հայոց:

Հոգաբարձութիւն Բունիաթեանց
Սարգիս Բոթաշեանց
Սեփէն Պօղոսեանց
Դիմիտր Սողոմոնեանց:

Ի 28 յուլիսի 1870 թի:

ՅԱՍՏՐԱԽԱՆ:

(Աղբիւսնորոշողն գրաստան նամակն անցեալ ամիսի 15-ին Երուսաղէմէն)

ԹԹ. դարի նշանաւոր յեղափոխութեան մէջ կ'յիշուի կրթութեանի ծեծից հետանալը և տղայոց քաղաքական իրաւունքների բարձրանալը:

Այժմ ո՞վ չէ դիտում անցեալների կոպտութիւնը. բայց հասկանալը գործ չէ, հարկաւոր է հասկացածներս իրագործենք յարմար և հաշուագէտ կարգով: Արդեօք Խնչպիսի հնար կարող է ցոյց տալ Պ. Հայկազեանը իւրեան անձնագիտակցութիւնը սովորեցնելու համար՝ եթէ յիշեալ ուսուցչին հեռացնենք. նա կարճ է իւր միտքը աշակերտների առաջ իրաւացնել. կ'յուսամ, որ պատասխանելու է "Ժամանակ չունիմ" որովհետեւ բաց ի անշտորհութիւնից, պարզն ասեմ, նա ո՛չ նիւթական և ո՛չ բարոյական կշիռ ունի հասարակութեան մէջ, Խոստովանում եմ, որ նորան ոչ թէ մանուկ կրթել, այլ և ամենաչնչին իր ևս չեն հաւատալ: Այս տեղ յիշել հարկաւոր է, թէ անուշը գործին կ'բարձրացնէ, նորա համար՝ որ ուսման սրբազան գործը, ընդհակառակը, կ'կորցնէ իւր արժանաւորութիւնը, եթէ նորա մասին քարոզող դառնան Հայկազեանի նշմանները, դորանով բոլորը պիտոյ է զգուին ո՛չ միայն իւրեանց գործից, այլ և անգամ լրագիր կարդալուց, Ես ասումեմ այն՝ ինչ որ ընդհանուրը արձագանք կ'տայ. ուրեմն թողնելով մի կողմ Պ. Հայկազեանի միտքը, եթէ մենք կամենք ունեցած վնասներիցս հեռանալ, պէտք է յառաջագիմութեան նպատակին նայինք և ոչ թէ յետ դառնանք և իբր վրէժխնդրութիւն անցեալի հետ կրոււնք: Այնքան նորամօլ էլ չէ պիտոյ լինինք, որ ինչպէս ասում են, նոր հագուստ սիրելով և դեռ նորը չ'ձարած՝ շուտով հին շորերս հանենք և մերկ մնանք, եթէ արժանաւորը յառաջ գայ, անարժանք իւր տեղը կը ձանչնայ: Պ. Հայկազեանը պարտաւոր է յառաջ արժանաւորի տեղը ցոյց տալ, յետոյ անարժանին ծանապարհ, Ես կարծում եմ որ լաւ կ'լինէր, եթէ Աղէքսանդրապօլու հասարակութիւնը համաձայնէր պ. Հայկազեանին վերատեսուէ կարգել: Երանի՜ եթէ այս իմ խորհրդիս արժանաւորութիւն տրուէր. այն ժամանակ բացի այն՝ որ ուսումնարանի առաջագիմութիւնը պէտք է լուսափայլէր, կըրցուէր նաև Պ. Պետրոսի բաղմամբանակեայ վրէժխնդրութիւնը. բայց ափսոս չէ՞ պատանեկին և ընդհանուրի օգուտը քարոզող խելացի մարդուն այդքան խոր պահել քէն և ատելութիւնը: Չեմ խղում այն իրաւունքը որ

տրուած է պարոնին—նա կարող է վերատեսուէ էլ լինել. բայց չէ՞ որ բարեխոհութիւնը կ'պահանջէ ոչ թէ օրեղէն ամրոցների համար, այլ մեղ վերայ իշխող հանգամանքների վերայ մտածել: Հրաւիրում եմ Պ. Հայկազեանին նիւթապէս ճանաչել այն առարկայն, որոյ համար խօսում է, եթէ ոչ . . .

"Ողբամ զքեզ Հայոց Աշխարհ"ի հետ արդարեւ կ'ողբամ, որ հին կրթութիւնը իւր սաստկութեամբ քէն է սերմանել աշակերտների մէջ. բայց չեմ ասել թէ խոհական աշակերտները միւլենոյն են մտածում, ինչպէս. Հայկազեանը. ո՛չ, նոքա միայն իւրեանց հարկաւոր երախտագիտութիւնները մոքելումն են պահել: Թէ հին կրթութեան սաստկութիւնը ատելութիւն է ծնել աշակերտների մէջ դէպի իւրեանց ուսուցիչը, դորան յայտնի վկայ է պ. Նամակաղիր Պետրոս Ղոնդաղչի Պաւլեանը, որը աղգասիրութիւնից ստիպուած, կամ ո՞վ գիտէ ինչո՞ւ, տիտղոս է պարգևել իրեն "Հայկազեան" վերնագրով. ուրեմն թող մխիթարուի իւր երեակայութեամբը և աւելորդ է նորա ճաշակին դիպչել Ես կը ցանկամ որ նա իւր խելքը, գոնէ այն խելքը՝ որը կամենում է ուրիշին յայտնել չափէ և իւր հասկացողութեանը ենթադրէ. և չ'կարծէ՞ թէ ամեն ժամանակ իւր աննիւթ խօսքերը տարգրութեան թերթեր պէտք է լցնեն նորանից՝ ինչպէս թերակիրթ անձից կամ ինչպէս ինքը աւելի լաւ վկայում է, անձնագիտակ մարդուց (ըստ որում դպրոցում այս է սովորել): Թէպէտ օգտաւոր գործ կամ խօսք սպասելը աւելորդ է, բայց յուսալով՝ որ նա երկար միջոց դպրոցի վնասակար ներգործութիւնից հեռի է և պատուական լրագրների մաքուր բարոյականութեան օղը կը ծծէ, ես դարձեալ կ'մխիթարեմ զիս այն յուսով՝ թէ իմ Պետրոս իւր սրտից պիտոյ է այսուհետեւ հանէ սուրբ ցանկութիւններ, անիշաշար անցքեր և օգտաւէտ նպատակ ունեցող մտածութիւններ:

Դոմէն Աղաջեան:

1870 թի 31 Մայիս

Աղ. քաանդրապօլ

Ինքնագիրը և ինքնագիրը և ինքնագիրը

Այն ստիպումն էր իմ խորին ուրախութիւնից՝ պատուում եմ մոռալորական թւերի վրայ դէպ ի ձեզ ներկայ գրութեամբ, և յոյս ունիմ՝ որ կ'արեւոյնք սորան հաղորդել իմ հայրենակից եղբայր՝ Չեր պատուական ամսագրի միջոցաւ։ Եւ իմանալով որ ինչպէս տեղւոյս բնակչաց համար ուրախութիւն է պատճառում սոյն՝ Մարդասիրական ընկերութեան՝ գործունէութիւնը, նոյնն էլ աւելի ուրախութիւն կ'առթէ մեր բացակայ եղած ազգակիցների սրտերի մէջ։ Ըստ որում Հայ եկեղեցիական հիմնարկութեանց բարեյարձող և հրապարակաւ յառաջադիմութիւնները պէտք է ցանկանք, խտրութիւն չ'ընելով, որ մեր պատուական Հայ եղբայրը բացակայ են գտնուում միմեանցից զանազան տեղերում հեռաւոր մղձկներով։ Բայց նորա՝ ուր որ լինին, պէտք է զիտենան, որ բոլորը մի ազգ են բաղկացնում ու ամենը կոչվում են Հայ։ Հայ անունը մէկի վրայ անհատաբար չէ կրվում, այլ սնուօրէն բոլոր Հայոց ազգի վրայ։ Ուրեմն՝ երբ մենք լսում ենք մէկ քաղաքի մէջ եղած Բարեբաշխութեանը, Ընկերութեանը, Գործունէութեանը, մի և նոյն է՝ թէ բոլոր Հայկական ազգին է վերաբերում։ Եթէ մենք լսում ենք մեր ազգակիցներից մէկի յառաջադիմութիւնը մէկ որպիսի և իցէ բարի գործոյ մէջ, և վերջապէս, եթէ մեր ականջներին է հասնում նորա աղօթքն ու գործունէութիւնը Հայկական լուսաւորութեան համար, նա ոչ միայն իրա համար պէտք է լինի փառք և պարծանք, այլ բոլոր Հայկական ազգին, անկեղծօրէն և նորա ապագայ սերունդից։ Ըստ որում ինչպէս ասացինք, բոլորն մի ազգ ենք, համարանակից և մի ընդհանուր անուն կրող մեզ վրայ Հայ և Հայութիւն։ Այս մի և նոյն հասարակական տիրոջն ևս արդէն կենդանուած էր Յունաց Օլիմպիայի*) մօտ գտնվող յաղթահարողների (побѣдителей) մէջ, որոնք իրանց կտրճութեան և քաջամարտութեան համար վարձատրվում էին գեղեցիկ և թանկագին

(*) Օլիմպիայ է մայրաքաղաք Էլեբայ գաւառին, որն իրա տեղի դրութեամբ գտնվում է հարաւային Յունաստանի տեղամասին կողմում։

զարնեայ պսակաւ, որն որ ոչ միայն նոյն իսկ ըմբշամարտի (атлетъ) համար էր զարդարանք և փառք, այլ բոլոր քաղաքի ուր նա ծնուած և սնուած է եղել և այլն։

Քաջ յայտնի է "Հայկական աշխարհի" 3 և 4 համարների ուշիմ ընթերցողների, որ Մարդասիրական ընկերութեան նախագահի Պ. Գ. Ռոստոմեանցի վախճանելոց յետոյ՝ ընտրուել է ի տեղի նորա նախագահ—անդամ ընդհանուր Ժողովով և բոլոր անդամաց համակրութեամբ գերադնիւ Մովսէս Զոհրապեանցն, որն քաջ յայտնի է մեզանց շատերին իր օգտակար զբաղումը աշխատասիրութիւններով։ Այս ընկերութեան նախագահ և նորա ընկերակցաց ջանքը և Հայկական լուսաւորութեան գործունէութիւնը՝ ես չեմ վստահանում նկարագրել և զարդարել համապատշաճ ածականներով, այլ միայն թողնում եմ՝ որ սոցա գործոց պատուները ինքնին ասպարէզ դուրս գան և հնչեն բոլոր Հայերի ականջներում։

Վեցցէլ—յո—է—հասարակութեան Հայոց Հասարակութեան, Ինքնութեան Մարդասիրական ընկերութեան, Ընկերութեան անդամաց թիւը՝ որ հրատարակված է 1869 ամի Մեղուի, 25 համարումը, բաց ի նորանից այս նոր ընտրողութեանից յետոյ աւելացել է յիսուն անդամի անդամ ևս, որոնցից 30ը Ղուբայումն են ստորագրված մեր նորընտիր նախագահի միջնորդութեամբ, իսկ 20ը այս տեղ մեր Բագու քաղաքում ընկերութեան խորհրդոյ գործունէայ անդամների միջոցով։ Այս ազգասէր Պարոնների անուանքը, ազգանուանքը և նոցա քնքոյշ սրտից բխած նուիրատուութիւնը կըփութում հաղորդել իմ ազնիւ Հայերին։ Այժմ թող ներեն ինձ իմ սիրելի Հայերը, որ ընկերութեան հսկայաբայլ գործունէութեան վրայով հարեանցի անցնելով, կամենում եմ այս անգամ միայն ի լոյս հանել ընկերութեան այն տնօրինած լճիւղներից մէկը, որ եղել է մօտ ժամանակներս։

Մարդասիրական Ընկ. խորհուրդը Մայիս ամսոյ 13-ին արդէն վճռել էր առանձին օրագրական սահմանադրութեամբ, որ իւրաքանչիւր տարի հանդիսաւոր կերպիւ մայիսի 21-ին կատարեն եկեղեցում ընկերութեան հաստատման տարեդարձը ի ներկայութեան բոլոր անդամաց, որոնք անձամբ

ներկայ են գտնվում՝ այս տեղ՝ գոհացողական մաղձանք կատարել վասն երկարութեան կենաց Ապստոլ։ Արդէն յայտնված էր քաղաքում, որ նոյն աւուր 11-դ ժամին պատարագ կ'մատուցանվի նուրազէն Լուսաւորչեան եկեղեցում՝ Ընկերութեան արեւդարձի համար։ Այս, երբ հասաւ այս խորհրդաւոր ժամը, պիտոյ էր միանգամայն տեսնել թէ ինչքան բազմութիւն էր ժողովուել այս մեծ հոյակապ և լայնատարած եկեղեցին։ Յոռնց իւրաքանչիւրի ծակատի վրայ կարծես նկարագրված էր ուրախութեան նշաններ։ Այս բազմութեան մէջ տեղը կանգնած էին նոյնպէս Մարդասիրական ընկերութեան ուսումնարանի օրիորդները, որոնք անմեղութեան նշաններ կրելով իւրեանց վրայի գրեթէ ուրախութեան արտասուած կաթիլներ կը հոսեցնէին ամեն մի բարեխիտ Հայի աչքերից։ Իսկ մեր պատուական անդամների հոգիացած խօսքերը և վառվռուն սէրը դէպ ի Ազգը, կ'ներկայացնէին բոլոր ժողովրդոց առաջ՝ կարծես հին Բերբէր Գառնի որտեղ իրեն պարագլուխ Հայկական լուսաւորութեան՝ հանդէս էին դուրս եկել Սահակ Պարթև և նորա ընկերակից սուրբ Մեսրոպը։ Պատարագիչն էր տեղոյս Արժ. Թադէոս Աւագ Բահանայն Բուզաղեանց, որ զինի պատարագին սխառ գեղեցիկ և այս հանդիսին յարմար ատենախոսութիւն, որի ընթացին էր Եղիշէի ընտիր մատենադրից "Միութիւնն է մայր բարեաց և ընդ որոյ մէջ ապացուցանում էր թէ ինչ նշանակութիւն ունի ընկերութիւնը և ինչպիսի օգուտներ է բերում մարդոյ յաւանքալուծութեան մասին թէ գրականական և թէ քաղաքական ասպարիզի մէջ։ Զինի սորա կատարեցաւ մեծ շքեղութեամբ Այստեղ կենաց և բարօրութեան համար գոհացողական մաղձանք։ Ժամից յետոյ բոլոր անդամները, նոյնպէս հոգեւորականք հրաւիրվեցան ի ճաշ՝ նոյն Ընկերութեան անդամը՝ Պ. Գրիգոր Թումանյանցի տուն։ Ուր պատրաստած ունէին մի քանի երաժշտական քաղցրածայն մանկախիւր։ Ժամը 3-ին բոլորը նստան ի ճաշ։ քառորդ ժամից յետոյ՝ մեր յարգոյ Պարոնայքը շահակա՛նայ շողողուն բաժակների դարձողեցին Այստեղ և Փոխարքայի կենաց և երկարատևութեան համար։ Զինի սորա ամենքը ոտքի վրայ կանգնած բաժակներ

իրար խփելով՝ Թնդեցին բոլոր դահլիճը (զալը) ասելով "կեցցէ՛ք Ահհափառ Ամթողիկոսն ամենայն Հայոց Գեղարք Գ. շատ տարիներ ի լուսաւորութիւն Ս. Եկեղեցւոյ մեր և Հայրենեաց"։ Սորանից յետոյ, երբ պէտք էր կրկին բաժակներ դարձուկէին մեր նոր-ընտիր Նախագահի կենաց, այս միջոցին կարգացի այս տեղ մի համառօտ ճառ, որն ահա առաքում եմ Ձեզ այս նամակի հետ հաղորդելու իմ քնքոյշ աղգակիցներին։ Իմ ճառախօսութեան ժամանակը բոլոր երաժիշտները արդէն պատրաստի կանգնած էին իմ շուրջ։ զինի աւարտման ճառի՝ խփելն սկսան երգել քանի մի աղգային երգեր զուարճացնելու զբազմութիւնն, որոց անուանքը կարելի է տեսնել ճառի ծանօթութեան մէջ։ Այս երգերից յետոյ մեր Նախագահ Պարոն Զոհրապեանցն մի անպատմելի ուրախութեամբ լի՝ ոտքի կանգնած, ու դառնալով դէպ ի ինձ՝ արտաբերեց իր սրտի խորքից այս յետագայ խօսքը։ "Նա բոլորովին ուրախ լինելով Ձեր աշխատասիրութեան և երախտագիտութեան բարենպաստակ գործոց համար, խոստանում եմ նուիրել Ձեզ մինչև ի Ձեր ուսման ընթացքը աւարտելն իւրաքանչիւր տարի 50 ռուբլի իմ սեփականութիւնից"։ Նոյնպէս բաժակներ դարձուկեցին Ընկ. ներկայ և բացակայ եղած անդամների կենաց, ցանկալով սոցա անկեղծ սէր և անյօղորդ միարանութիւն դէպ ի Ազգն Հայոց։ Եւ այսպէս վերջացաւ այսօրուայ հանդէսը բաւական լաւ և ներդաշնակաւոր երգասացութեամբ։

Եկէք ուրեմն իմ ազնիւ Հայեր, սիրելի եղբայրներ և սիրուն քոյրեր, բարեմաղթենք այս ընկերութեան*) անդամներին բարեբաւտիկ օրեր և

(*) Այս Ընկերութեան սրբազան պարտաւորութիւնն է օգնել առհասարակ մեր ուսումնական արտադրութեան, որի որ կը լինին. բայց տակաւին մանուկ լինելով իր գրամական օրօրոցում, միայն կարողանում է տեղոյս երկսեռ մանկոնացը յառաջ տանել գրականական ասպարիզի մէջ, յուսալով, որ Սորա հախաղահի եւ իւր ընկերակցաց աշխատասիրութեամբ ընկերութեան գործունէութեան ընթացքը յառաջ բալկելով, շուտով կարող է նպաստել մեր բացակայ գտնվող ջրուոր Հայազն մանկանց եւս։

չատ տարիներ, և ցանկանք սոցա ձեռնարկու-
թեանցը հսկայաբայլ յառաջադիմութիւն, որ ա-
ւելի զօրութեամբ՝ իբրև կենդանարմատ ծառ՝
աճէ, զօրանայ և հարկւրաւոր չափով պտղաբեր
լինի 'ի նպատտ և 'ի պարծանս Հայկազանց և նո-
րա Ս. Եկեղեցւոյն:

Արդեպիւր Մարդասիրական Ընկերութեան

Աւագ Գրիգորեանց:

Է 1870 թից 3-ն Յունիս

Ի ԲԱՒՈՒ:

Իմ Բարեկամներ Եւ Մեր Բարեկամներ

Հանգուցեալ Հայրապետն ամենայն Հայոց Մատ-
թէոս՝ յետ գալստեան իւրոյ 'ի Տփլիս 'ի 1869 ամի,
և յետ ծանօթանալոյ ընդ իս՝ յաւուր միում 'ի
մէջ բազմակուսմի հանդիսականաց հոգեւորակա-
նաց և աշխարհականաց յանձն արար ինձ զեր-
կուս ձեռագիր տետրակս ասելով. "Այս տետրակ-
ները առ, լաւ կարգաւ և սրբապահ" առանց երես-
պաշտութեան, և շուտով զօրէ՛ եջմիածին, որ
տակել տամ". յիրաւի վեհանախական էր հրաման.
Հայրապետին, այլ վախճանն ոչ համաձայն նմին:

Ես զայնոսիկ տետրակս գնեալ գտի անդէպ
հրատարակութեան ըստ պարունակեալ 'ի նոսա
նիւթոցն անտեղութեան և ըստ պիտոյից ժամա-
նակին, վասնորոյ և զանց արարի զսրբապահութեամբ
նոցին. սակայն կրկին հրամանք Հայրապետին առ
յայնժամեան Առաջնորդ Թեմիս Արքեպիսկոպոսն
Սարգիս՝ ստիպեցին զիս զրել զիմ կարծիս. վասն
յիշեալ տետրակաց. և որպէս ինձ թուի՝ այն նա-
մակ անհաճոյ իմն թուեցաւ յաչս հանգուցեալ
Հայրապետին, ըստ որում այն տետրակք հրա-
տարակեցան առանց իրիք փոփոխութեան:

Զօրինակ նամակի իմոյ առ Ընդհանրական Հայ-
րապետն 'ի 26-ն Սեպտեմբ. 1869 ամի, իբրու
մատենագրական յօդուած ընդ սմին առաքելով
փ Խմբագրութիւնդ, խնդրեմ՝ և թէ արժան դա-
տեսցի, հրատարակել յէջս պատուական Ամսագրիդ:

Ճ. Արքեպիսկոպոս:

330-ն Մայիսի 1870 թի.

Ի ՏՓԽԻՍ:

Գ Ա Շ Ա Ն Ց Թ Ո Ւ Ղ Թ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏ

Անդանեցի զպարտեացս իմոց հատու-
ցանել զսակ՝ 'ի կատարումն Վեհանա-
կան հրամանի Ձերոյ վերադննութեամբ
երկոցունց տետրակաց յօրինելոյ 'ի Ձէնջ.
սակայն աղաչեմ ներողամիտ լինել, հաւա-
տացեալ աներկբայ, թէ կարի զօրաւորք
էին խափանարարք՝ վաղ ընդ փոյթ կա-
տարելոյ զՁեր հրաման և զիմ քաղցր
պարտաւորութիւն:

Եւ ահա վստահացեալ 'ի պատուէր
Ձեր, որ զօրէն նախատպին Ձերոյ հրամա-
նեցիք ինձ, "Այցի բան Ձեր, այոն՝ այո, և
ոչն՝ ոչ", գրեմ 'ի կարճոյ, զոր ինչ միաք
իմ և խորհուրդք թելագրեն, ոչ իբրև
անցեղի ճշմարտութիւն, այլ իբրև կար-
ծիք:

Նախ՝ երկդարեան իմն սովորութիւն
մտեալ է յազգ մեր զհրաժարեալ կամ ըզ-
հրաժարեցուցեալ պատրիարզունս կոչել
"նախկին Պատրիարդ", որպէս 'ի ճակատս
երկուց յանձն եղեալ իմում վերադննու-
թեան տետրակաց նշանակեալ է. այսօրի-
նակ տիտղոս արտաքոյ իմն է յատկութեան
լեզուի մերոյ և 'ի նորոց ոմանց ներմու-
ծեալ. զի բառդ նախկին՝ նշանակէ առաջին,
հին, սկզբնական. ուրեմն նախկին Պատրի-
արդ Առաքանդնուպօլսոյ ոչ հրաժարեալքն
են, այլ էր Յովակիմ Աքք Ապիսկոպոսն,
որ 'ի Սուլթան Սեհմեմէտէ կարգեցաւ ա-
ռաջին Պատրիարդ Հայոց Պօլսոյ 'ի 1461
ամի Տեառն: Ըստ բուն կանոնաց լեզուիս
պարտ է զրել՝ Երբեք Պատրիարդ, որպէս
յաւետարանի Յովհաննու 9—13՝ Եծին

առ Փարիսեցիան զնա, որ երբեմն կոյրն էր, . . . այսպէս արկեալ է 'ի կիր և 'ի բազում տեղիս:

Եւրկրորդ՝ խօսելով 'ի վերայ տետրակին վասն հանտատութեան դաշանց թղթոյն, որ զառաջինն տպագրեցաւ 'ի Պօլիս 'ի վերջ պատմութեան Ազաթանգեղեայ 'ի 1709 ամի, յայտնեմ զիմ կարծիս այսպէս:

Այն թուղթ՝ դաշանց որչափ և ու 'ի ղեւր ջատաղովս, 'ի թիւս որոց համարի և Միքայէլ վարդապետն Չամչեան, այնչափ ունի և զփաստս դիմամարտս: Այն, բազումք 'ի մատենադրաց Հայոց նաև յօտարաց յիշեն զդաշանց ոմանց եղելոց 'ի մէջ Այսսերն Աոստանդիանոսի և մերոյն Տրդատայ, այլ այն վիպութիւնք նոցա երբէք չ'վերաբերին առ եկեղեցական դաշինս. սովորաբար 'ի մէջ Թադաւորաց լինին դաշինք քաղաքականք, յորոց մի պարտի լինել և յիշատակեալ 'ի նոցանէ դաշն:

Գիտէ տշխարհ ամենայն. զի ցսկիզն չորրորդի դարուն և անդր ևս 'ի Հայրապետս Հռովմայ չէր մտեալ ողին իշխանասիրութեան, Հայրապետք չորից Աթոռոց համարէին հաւասարապատիւք. ամենեքին արհամարհէին զաշխարհական պերճութիւնս. և ըստ Վրիստոսի ասէին "Իմ իշխանութիւն չէ յայսմ աշխարհի". ունէին 'ի մտի և զպատուէր Փրկչին, "Թադաւորք ազգաց տիրեն նոցա և մեծամեծք իշխեն, ոչ նոյնպէս իցէ և 'ի Ձերում միջի, այլ որ մեծն է 'ի ձեզ, եղևցի ամենեցուն ծառայ". այլ 'ի թղթին դաշանց երևին բանք կարի անմիաբանք քրիստոնէական ոգւոյ աւետարանին, որպէս յայտ է ամե-

նեցուն, որք ուշի ուշով ընթերցեալ են զայն: Ի թղթին դաշանց 'ի բերանոյ սրբոյն Աեղբեստրոսի զրի, "Այսպէս և ստորագրեցաւ հրովարտակս, հրամանաւ խմով մեծի Պապոյս հռովմայեցւոց Աւսիբիոսի, որ և Աեղբեստրոս, Աթոռակալի զխաւորաց Առաքելոցս Պետրոսի և Պօղոսի, որ երկնաւոր և երկրաւոր բանալեօք ունիմ իշխանութիւն յարեւելից մինչև յարեւմտաւրս 'ի վերայ ամենայն ազգաց Վրիստոսադաւանից. կապօղ և արձափօղ 'ի յերկինս և 'ի յերկրի. և հրամանահասն հօր յընդհանուր եկեղեցիս Վրիստոսի": Արդ ամենայն ուղղամիտ դատեսցի, թէ այս բանք համաձայն են մտաց սրբոյն Աեղբեստրոսի Աթոռակալին Պետրոսի, որ անուանէր զինքն ծառայ Յիսուսի Վրիստոսի և երիցակից երիցանց. և ընդէր է ինձ զամենայն ճոռումաբանութիւնս բարդեալս 'ի թղթին դաշանց մի առ մի բերել յառաջ, ընթերցցի զայն իւրաքանչիւր ոք, և համեմատեսցէ ընդ ոգւոյ աւետարանին և նոյն իսկ Հայրապետին Աեղբեստրոսի, և իսկոյն ակներև տեսանի ճշմարտութիւնն:

Աթէ դարձուցանեմք զայս մտաց մերոց 'ի պատմութիւնս Հռովմէական եկեղեցւոյ, յով թերորդ դարէ ցտորեքտասներորդն գտանեմք զբազում խարդախ թուղթս տարածեալս 'ի փառասէր Պապից և յարբանեկաց նոցա յանուն նախնի սուրբ Հայրապետաց առ 'ի հաստատել զփաստ տիեղերական իշխանութեան իւրեանց. 'ի կարգէ սոցա համարի և թուղթն դաշանց. վասնորոյ լաւ ևս լինի ջանալ 'ի ձեռս բերել զօրինակ պատմութեան Ազաթանգեղեայ զրեալ նախ քան զմուտ Աւնիթօռանց յաշխարհս մեր, և այս չէ գծուա-

րին, եթէ հեամոնտ լիցուք, թերեւս դրոյի այն և յողորմելէ զրատան սրբոյ Լշմի-ածնի*):

Ի ծանօթագոյն մեղ օրինակաց հնա-դոյն համարի Փարիզեան ձեռագիրն Պատ-

(*) Անշուշտ մեր ընթերցողքը կը դիտեն, զի Պ. Ամբրենսանցի այս խօսքը Աթոռոյս Մատենա-ճարանի այժմեան բարեկարգ և պայծառ զրու-թեան չակնարկեր, այլ 8-Պ տարւոյ չափ յա-ռաջ անկնամ և բարձի թողն վիճակին, զոր բազմօք կը դատմեն ախանաւորք:

Իսկ վասն հնադոյն օրինակաց Պատմութեան Ագաթանգեղոսի կը յայտնենք, զի Մայր Աթոռոյս Մատենադարանի մէջ գտնուած ձեռագիր օրինա-կաց երկը ընտիր օրինակները Հունին երրէք դա-շանց լինողք:

Ի սոցանէ առաջինը՝ 1656 ընդհանուր թուահա-մարաւ, որ մեծագիր՝ բոլորգիր՝ հին, այլ ընտիր դրութեամբ գրուած է Աշխուր Գանուց մէջ. զոր իւր հնութեամբ և այլ մի քանի պարագաներէ առանց տարակուսելոյ կը համարվի՝ զի երկուստ-սաներորդ դարու վերջերը գրուած է:

Երկրորդը՝ որ է 1658 ընդհանուր թուահամա-րաւ, նոյնպէս թեպէտ թուական չունի և ո՛ւր գրուած լինէն ևս չէ յայտ, այլ ԺԲ. երրորդ և ԺԳ. երրորդ դարուց միջոցները գրուած կը հա-մարուին. (սորա մէջ 'ի վերջին դարս' նոտարգիր գրութեամբ ջանացած են դաշանց թուղթը յաւե-լուլ, բայց կիսատ մնացած է և խորդախալ թիւեր անկոյսայտի կ'երևի ամեն տեսանողաց): Նոյնպէս երրորդ օրինակը որ նոտարգիր է, ԺԶ. երրորդ դարու գրուածքներէն է:

Իսկ միւս օրինակաց մէջ առաջինը՝ որ մեծա-գիր՝ բոլորգիր՝ և Ազգ. 210Բ. (Փրկ. 1293) թուա-կանին գրուած է 'ի Յովհաննապետն որ 'ի Վար-բի (Արադածոտն դաւառի մերձ յԱշտարակ), ունի դաշանց թուղթ. Նոյն միջոցները առկա-ւին նոր կը տարածուէն ալգաւեր Աւելթօքը՝ նախ Ատրպատական և անտի Արարատեան աշ-խարհը տարածուելով՝ իւրեանց թոյնը և խմբը պատական մի լատին Եպիսկոպոսէն ընդունած:

Երբ յաջողութեամբ Տեսուն լոյս չըտեսած Ազգ. պատմական մատենագրութիւնը 'ի լոյս կ'ընծա-լինէ, հետցհետէ ցարդ հրատարակուածները ևս ընտիրագոյն հին և բազում օրինակաց բարդա-տութեամբ կրկին պետք է հրատարակենք:

Զրմոտանամք յիշել զայս ևս, որ մեր հնագոյն օրինակի դաշանց թղթոյն և հրատարակուած-նորուն մէջ բաւական զգալի և աչքի զարնող տարբերութիւնք կան:

Ծ. Խ. Բ.

մութեան Ագաթանգեղոսի զրեալ 'ի 2Գ. թուականի Հայոց. յորում չեք այն թուղթ դաշանց, չեք և 'ի Յունական բնա-գրին, ապա ուրեմն չէ ինչ զիւրին: Նա թէ խիթալն իսկ է ասել, թէ որ ինչ չգը-տանի 'ի հնագոյն օրինակս, 'ի Յունական բնագրին, և 'ի զիւանին Պատիկանու իցէ վաւերական, ըստ որում դտանի այն 'ի նորոք օրինակս ինչ, յորոց ածանցեալ է և 'ի տպագրեալս 'ի Պօլիս:

(Մնացորդն 'ի յաջորդ ամագիրս)

ՊԱՇՏՈՆԱՆԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵ

ՅՕՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ ՍԵՆՈԳԻ

Յուլիս 27: — Մկրտիչ Վահանայն Պարզեանց՝ Հին-Նախիջևանայ Հ. Պա-ռաւարութեան անդամակցութեան պաշ-տօնէն արձակեցաւ:

,, — Ըստ հրամանի Վ. Ե. Հ. Հայրա-պետի ամենայն Հայոց՝ Արժ. Թադէոս Վարդապետ Տէր Վանիէլեան նշանակե-ցաւ Փոխանորդ 'ի Հ. Նախիջևան՝ 'ի անդի Ստեփաննոս Վարդապետի Մխի-թարեան: Իսկ վերջինս առաքեցաւ 'ի Վանսն Արտանայ՝ ապաշխարել անդ մինչ ցայլ առանձին անօրէնութիւն Հոգ. Ծ. Իշխանութեան:

,, 29: — Ըստ հրամանի Վ. Ե. Հ. Պատրիարքի ամենայն Հայոց՝ Վանա-հայր Լշտախու Արժ. Մկրտիչ Վարդա-պետ Տէր Թադէոսեան քննիչ կարգեցաւ 'ի վերայ գործոց Յակովբ վարդապետի Մնացականեան և Արխատկէս վարդա-պետի Սեդրակեանց: